

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

Dijital Çağda Dini Ritüel Algısının Dönüşümü*

Transformation of the Perception of Religious Ritual in the Digital Age

Selver BERK^{†*}

 0009-0009-4675-5437

Beyzade Nadir ÇETİN^{‡*}

 0000-0002-4560-1331

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 27. 09. 2023
Düzeltilme Talebi: 24. 11. 2023
Son Düzeltilme: 28. 11. 2023
Kabul: 04. 12. 2023
Online Yayın: 15. 12. 2023

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi
Tekno-din
Dijital Çağ
Din
Dijitalleşme

ÖZ

Bu çalışma, tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmelerden en güncel olan dijital çağın toplumsal kurumlar arasından din kurumuna etkileri ve bunun sonucunda ortaya çıkan bireysel ve toplumsal anlamdaki değişiklikleri belirleme amacı taşımaktadır. Bu noktada dijital çağda din eğitimi alan bireyler ve dijitalleşme ile din kurumunun kesişimi ile karşılaştıkları deneyimler ve verdikleri tepkiler önem arz etmektedir. Bu çalışmada teknolojik gelişmelerin dini alana sirayet etmesi neticesinde görüşmecilerin tekno- dini pratikleri yaşamlarına yansıtış biçimlerini ve din kurumu algısının değişimi ve dönüşümünü belirlemek amacıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Tekno dini pratikler bağlamında değişen, dönüşen ve farklılaşan din fenomeni üzerinden oluşturulan çalışmada, Kahramanmaraş İlinde yer alan Hacı Mehmet Kalay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde eğitim gören 15 gönüllü kız öğrenci ile yapılan görüşmelerin sonucudur. Alan araştırması sonunda dijital iletişim teknolojilerinin gün geçtikçe çeşitlenmesi, fonksiyonlarının artması ve yaygınlaşması, bireysel ve toplumsal düzeyde hızlı bir dijitalleşme sürecine geçilmesini sağlayarak din olgusunu da etkisi altına aldığı görülmüştür. Bu bağlamda, üretilen dijital dini uygulamaların varlığı söz konusu olmuştur. Dijital gelişmelerin dini eğitime ve pek çok dini alana kolaylık sağladığı, katılımcıların yaşamlarının daha pratik hale geldiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Katılımcıların teknolojik gelişmeleri dini yaşam alanlarında etkin bir şekilde tercih ettikleri görülmüştür.

ARTICLE INFO

Submitted: 27. 09. 2023
Revision Requested: 24. 11. 2023
Final Revision Received: 28. 11. 2023
Accepted: 04. 12. 2023
Published Online: 15. 12. 2023

Keywords:

Sociology of Religion
Techno-religion
Digital Age
Religion
Digitalization

ABSTRACT

This study aims to determine the effects of the digital age, which is the most current development in the historical process, on the religious institution among social institutions and the resulting individual and social changes. At this point, individuals receiving religious education in the digital age, their experiences with the intersection of digitalization and the religious institution, and their reactions are important. In this study, in-depth interview technique was used to determine the way the interviewees reflected techno-religious practices in their lives and the change and transformation of the perception of religious institutions as a result of technological developments spreading to the religious field. The study, which is based on the phenomenon of religion that changes, transforms and differentiates in the context of techno-religious practices, is the result of interviews with 15 volunteer female students studying at Hacı Mehmet Kalay Girls Anatolian Imam Hatip High School in Kahramanmaraş Province. At the end of the field research, it was seen that digital communication technologies are diversifying day by day, their functions are increasing and becoming widespread, and they are also influencing the phenomenon of religion by enabling a rapid digitalization process at the individual and social levels. In this context, the existence of produced digital religious applications has come into question. It has been revealed that digital developments have facilitated religious education and many religious fields, and the lives of the participants have become more practical. It was observed that the participants actively preferred technological developments in their religious life.

* Bu makale, 1'nci yazarın Doç. Dr. Beyzade Nadir ÇETİN danışmanlığında tamamladığı "Dijital Çağda Din Eğitimi Alan Kız Öğrencilerde Din Kurumu Algısının Değişim ve Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[†]1 Selver Berk (Bilim Uzmanı), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elâzığ, Türkiye, slvr.brk@gmail.com

[‡]2 Yazar İletişim/ Corresponding Author: Beyzade Nadir Çetin (Doç. Dr.), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elâzığ, Türkiye, bnadircetin@firat.edu.tr

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: Berk, S. ve Çetin, B. N. (2023). Dijital çağda dini ritüel algısının dönüşümü. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(3), 248-272. doi:10.52108/2757-5942.4.3.3

1 Giriş

Toplumsal hayatta yer edinmiş birçok oluşum vardır. Bunların tarihsel süreçlerine bakıldığında birden bire ortaya çıkan ani değişimler değildir. Zamanla yavaş yavaş değişen ve dönüşen yapılar farklı oluşumları meydana getirmiştir. Toplumsal dönüşüm evreleri ve devrimler bu durumun temel etkenleridir. Değişimin kaçınılmaz olduğu toplumsal hayatta gelişmeler de yaygınlaşmakta ve hız kazanmaktadır. Toplumsal değişim mekanizmalarından siyaset, ekonomi, eğitim, din gibi kurumlar önemli ölçüde etkilenmektedir. Günümüz insanların teknolojiyle iç içe olması nedeniyle diğer alanlarda olduğu gibi insanların dini hayatlarının ve dini ritüellerinin değiştiğini söylemek mümkündür.

Dijital çağın ortaya çıkardığı teknolojik gelişmeler toplumsal hayatı önemli derecede etkilemiştir. Toplumsal hayatla beraber gelişen ve değişen uygulamalar sonucu dini ritüeller farklı bir boyut kazanarak dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda dini yaşayış, algılayış biçimleri değişmiş ve ortaya farklı oluşumlar çıkmıştır. Bireyler gelişen teknoloji sayesinde ezanın okunma saatinden sanal hac ibadetine hatta dua gönderme/isteme uygulamasına kadar birçok farklı kişi ve uygulamalara erişim sağlamaktadırlar. Teknolojinin getirmiş olduğu bu kolaylıklar insanların hayatlarına önemli ölçüde sirayet etmiş ve hayatlarının vazgeçilmez ögesi olmuştur.

Dini kişiliklerini farklı evreye taşıyan bireylerin günlük hayatta yaptıkları ibadetleri dijitalleşme ile yeni bir forma dönüşmüştür. Bunun nedeni, ibadetlerini fiziki veya maddi imkânları bulunmayan bireylerin internet ortamının getirdiği refahla sağlamak şeklinde olmuştur. Örneğin, maddi imkânları olmayan birey hac ibadetini gerçek hayatta uygulamaya koyamamaktadır. Fakat baktığımız zaman internet ortamında sanal hac ziyareti imkânının varlığı bireyleri bu ortamı kullanmaya itmiştir. Bu örneğin aksine, imkânların gelişmesiyle ve kolaylıkların artmasıyla insanlar bu durumu dini boyutta yani ibadetleri yapma biçiminde kabul edilebilirliği tartışılır bir şekilde kullanmaya çalışabilmektedir. Örneğin, abdest almadan ekran başında Kur'an-ı Kerim okuma çalışmaları veya ayak ayak üzerine koyarak ekran başında dini programlarda okunan duaları dinlemeleri gibi durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dine bakış, dini yorumlayış ve algılayış süreçleri dönüşüme uğramıştır. İnsanlar bir şekilde dini ritüellerin ve pratiklerin ibadet teknolojileri kapsamında oluşan yeni formlarını görerek, duyarak bu uygulama ve teknolojik aletleri kullanmaya başlamışlardır. Toplumlar dini ritüel algısının dönüşümü mevzusu ne yöne evrilmekte bunu anlamak ve açıklamak için bu çalışma önem arz etmektedir.

Toplumsal bağlamda dinle ilgili ortaya çıkan yeni düşünce biçimleri, dinsel süreçler, toplumsal ve teknolojik din pratiklerinin dönüşümü toplumsal yapıdaki bireylerin yaşantıları ve deneyimleriyle çalışmaya sunulmakta ve analiz edilmektedir. Bu kapsamda, din eğitimi alan gençler ile yapılan derinlemesine görüşmelerde ortaya konulan açıklama, örnekler ve yorumlardan yola çıkarak nitel bir araştırma sunulması hedeflenmiş ve veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme kullanılarak görüşmecilerle yarı yapılandırılmış görüşme soruları cevaplandırılmış ve değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde din teknolojisinin birçok avantajı olmakla beraber bazı dezavantajlarının da olduğu sonucuna varılmıştır. Bilgileri sağlıklı şekilde öğrenme, erişim kolaylığı ve zaman bakımından tasarruf sağlaması gibi avantajlarının yanı sıra dini pratik ve ritüellerin her kısmında manevi açıdan o hissiyatın sağlanmadığı ya da yeterli düzeyde sağlanmadığı gibi dezavantajları bulunmaktadır. Teknolojik dini uygulamalar toplumun yapısına entegre olarak yeni bir kültürel süreci başlatmış ve dini pratik/ritüeller veya uygulamalar dini boyuta zarar vermeyecek şekilde kullanılmalıdır. Aksi halde toplumsal anlamda dini zayıflıklar ortaya çıkabilmektedir.

Kahramanmaraş ilinde din eğitimi alan kız öğrencilerde dini unsurların teknoloji ile değişimi ve bağlantısının ele alındığı bu çalışmada öncelikle din eğitimi kavramı, toplumsal bağlamıyla din, din olgusu ve dinsel algı, dijitalleşme ve din, dijitalleşme ile birlikte din kurumunda ortaya çıkan değişimler, dijitalleşmenin getirdiği insanların dini ritüelleri algılayış ve yaşayış biçimlerinde ortaya çıkan değişimler, sonrasında ise teknolojik anlamda yeni dini pratikler ve ritüeller kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Devamında ise çalışmanın metodolojisine yer verilmiş sonrasında ise bulgular değerlendirilmiştir.

2 Din Eğitimi: Kavramsal ve Kuramsal Giriş

Din eğitimi kavramının eğitim ve din sözcük tanımlamalarının harmanlanmasıyla ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Din eğitimi, bireyi kapsayıcı bir bütün olarak inceleyip ele almakta ve insani boyutlarıyla toplumsal hayatın içerisindeki yaşantısı ve konumu bağlamında değerlendirmektedir (Batman, 2016: 19). Din eğitimi, bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlayarak kasıtlı olarak istenilen yönde davranış geliştirme süreci olarak tanımlanabilir (Keyifli, 2013: 117). Din özelindeki değer ve ritüelleri, ilke ve esasları bireye öğretmeyi amaçlayan dini eğitim bu esasta bireyin inandığı dine göre davranışlar sergilemesini sağlamakta ve bireyin gelişmesine vesile olmaktadır. Ayrıca bireyin özünün farkına varması, kendisinin ve değerlerinin bilincinde olmasını sağlamaktadır (Göçeri, 2002: 50-51).

Eğitim ailede başlayıp yaşam boyu devam eden ve etkisini yıllar boyu görüp hissedeceğimiz bir yapıdır. Eğitimin yaşamla köprü konumunda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Beşeri nitelik ve olguların gelişimi için eğitim bir zorunluluktur. Ayrıca hayatın daha iyi bir durumda olabilmesi için eğitim bir gereksinimdir. Bu bağlamda dini eğitim ve din eğitimi gibi kavramlar da karşımıza çıkmaktadır. Din eğitiminden bahsederken bireyin yaşamakta/yaşamış olduğu dininin kurallarını, gereklerini ve haiz olan ilkelerini benimsemek için ifa ettiği eğitim öğretim faaliyetlerinin tamamından söz edilmektedir. Nesiller boyunca insanoğluna hem peygamber hem dini âlim ve hocalar tarafından dine dair gerekli bilgiler, öğretiler, ilkeler öğretilmiş ve netice olarak dini bilimler sürekli olarak gelişme kaydetmişlerdir. Din eğitimi temelde insan ve hayat zemininde ilgi alanı oluştursa da bunlara ek olarak sosyal yaşamın din ile etkileşimi, bununla ortaya çıkan sorunlar ve çözümleri de bu alan perspektifi içerisinde yer almaktadır. İnançlı bireyin dini değer, ritüel, kaide ve ilkelerle hayatı nasıl bağdaştıracığı din eğitiminin temel konularından biridir (Batman, 2016: 19). Bakıldığında dini eğitim ve din eğitimi kavramlarının da birbirinden ayrıldığını görmek mümkündür. Din eğitiminin merkezinde insan vardır; dini eğitimin merkezinde ise dinin yer aldığını söylemek mümkündür. Din eğitimi bireyin erdemli, ahlaklı, doğru dürüst olmasını gaye edinirken dini eğitim dine dair olanları yani değer ve ritüelleri, ilke ve esasları öğretmeyi amaç edinir (Göçeri, 2002: 50-51).

Dijital çağ her alana önemli bir dönüşüm eli uzatırken dini hayata da dokunmaktadır. Dini bilgi, kavram ve birikimleri elde ederken bilişim çağından da yararlanılmaktadır. Bilginin güç olduğu toplumsal yaşamda bilgisizlik güç dengesini bozmaktadır. Çoğu birey bilgiyi kitaplardan veya bilgi sahibi bireylerden öğrenirken çoğu birey de teknolojiden yararlanarak öğrenmektedir. Geçmişte bilgi, kitapların ve bilgi sahibi bireylerin elindeyken günümüzde bilişim ve teknoloji çağının iktidarında konumlanmaktadır. Teknoloji, ibadetlerin nasıl yapılacağı konusunda bireylere yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra günümüzde ibadet teknolojileri oldukça gelişmekte ve bu gelişmeler insanların ibadetlerini, dinini öğrenmelerinde destek olmaktadır. Ayrıca kişilerin dinini içselleştirmesinde ve aşkın, metafizik unsurları algılayıp kavramasında oldukça önemli rol oynayarak destek olmaktadır. Zamanla dini bilgiye ulaşmak için kullanılan hatta ibadetleri ve dini ritüelleri yerine getirirken kullanılan araçlar, araçlar, unsurlar değişime uğrayarak farklılaşmaktadır. Bu bağlamda dijital unsurlarla dinin bütünleştiğini ve dine dair tüm algıların yeniden kurgulanması gerektiğini vurgulamak gerekir. Teknoloji dindar bireyin hayatına farklı bakış açıları kazandırmakla birlikte dini pratiklerin uygulanması noktasında önemli etkiye sahip olabilmektedir. Bu noktada bireyler imkanları doğrultusunda çeşitli kaynak ve araçlardan yardım alarak dini bilgiye ulaşabilmektedir. Diğer eğitim faaliyetleri gibi, din eğitimi de insanın yetişmesine ve gelişmesine katkı sağlarken bireyin içinde bulunduğu gelişimsel özelliklerini, kalıtımla getirdiği hazırbulunuşluk durumunu dikkate alan ve bunları çevre ile bütünleştirerek, yararlı hale getirmeye çalışan bir süreçtir. İnsanın din eğitimi ile yakınlaşmasını ve buluşmasını sağlayan, bireyin dine yönelik fitrî yatkınlığıdır. Din eğitimi, insanın ilahi varlıkla ilgili tasavvurlarının istenilen yönde gelişmesini sağlar; inanma kabiliyetini doğru yönde geliştirip yanlış ve batıl inançlardan uzak durmasını temin ederek, onun dini inanç, ibadet ve duygularının, yaratılışına uygun biçimde açığa çıkarılıp geliştirilmesine katkıda bulunur (Keyifli, 2013: 117).

3 Toplumsal Bağlamıyla Din

“Din, insanların hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. En basit anlamı ile din insanlar için hayat bilgisidir. Hayat bu bilgi yokmuş gibi yaşanamaz” (Bilgin: 2001: 47). Tarihsel süreç içerisinde dinin önemli ve köklü bir geçmişi yer almaktadır. Din, tarihin her anında bireyleri ve toplumları etkileyen işlevsel ve önemli kurumlardan bir tanesidir. Nitekim dünya ancak bir dinin veya kutsal olanın keşfedilmesi, kutsal olanın aranması ile anlamlı hale gelmektedir. İnsanların geçmişten beridir süregelen problemleri, sıkıntıları bulunmaktadır ve bu zor süreçleri atlatabilmek için kutsal olana, dine ihtiyaç duyulmuştur. İnsanlar kutsal olana inanarak ve ona tabi olarak tüm dertlerini, sıkıntılarını azaltmaya çalışmışlardır. Din kapsamında uygulanan ritüeller, inançların temel göstergeleri olmuştur. Tarihin tozlu sayfalarına bakıldığında toplumların veya uygarlıkların geçirdikleri değişimlerden bahsetmek mümkündür. Bu süreç içerisinde din insanlara birtakım değer, inanç, semboller, ibadetler sistemi oluşturmuştur. Bu sistem sayesinde din insanların hayatının önemli bir parçası olmaktadır ve bu önemi sayesinde geçmişten beri sosyolojinin temel unsuru olmaktadır. Tam da bu noktada tarih, sosyoloji ve din birbirlerine kenetlenmiş unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle dinin temelini iyi anlamlandırabilmek için tarihi ve sosyolojiyi doğru analiz etmek gerekmektedir. Tarih de sosyoloji de insanın içinde bulunduğu, eylemlerini insanın gerçekleştirdiği bir alandır. Toplumları anlayabilmenin hikâyesi tarih ve sosyoloji biliminde yatmaktadır. Tarihsel süreçteki yaşantılar ve bilgiler, günümüz dünyasını anlamamıza yardımcı olmaktadır ve tarih, insanlara, geleceğe yönelik ışık tutmaktadır.

Din insanlık tarihi boyunca toplumlara zihniyet kazandırmıştır. Sosyolojik anlamda düşüncesini kollektif şuur olarak belirleyen Durkheim'e göre, anlayışının temelini dini inançlar ve dini ibareler oluşturmaktadır. Durkheim dinin kaynağını topluma, sosyal yapıya dayandırmaktadır. Böylece din olgusunu toplumsal süreçlerin bir yansıması olarak ele almıştır ve kutsal olan ile toplumsalın aynı şeyler olduğunu söylemiştir. Ancak din gibi kutsal ve insan-toplumu aşan bir ilahi gerçekliği birey ve topluma döndürmek durumuyla, dinin öznesi ve nesnesini yani tapan ile tapılanı birbirine karıştırarak hataya düşmektedir (Keskin, 2004: 7-8). Bu anlamda din kurumu, sosyoloji ve tarih bilimi ile birbirine geçmiş, karşılıklı etkileşim içerisinde olan ve bu yapılar arasındaki münasebeti, ilişkiyi sorgulayan önemli bir unsurdur. Dinin toplumsal hayatta önemli işlevleri vardır. Bu nedenle toplum ve din arasındaki ilişkinin birbirlerine karıştırılmaması gerekmektedir. Dinlerin hiçbirisi herhangi bir boşluk durumunda rastgele oluşmamıştır. Her din, kendi fiziksel ve kültürel ortamında oluşarak vukula bulmaktadır. Böylece o din yaşanarak süreç içerisinde kurumsallaşmaktadır. Din, kutsalla yapılan bağla ortaya çıkan ve bu sebeple insan-üstü olma eğilimi olan bir olgudur. İnsan toplulukları ile göz önünde olan ve yaşanan din olgusu, beşeri ve sosyal ortamlarda, şartlarda tezahür ederek toplum olayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum dinin toplumsal karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla din ve dinsel unsurların herhangi bir kültür çevresindeki her türlü etkiden soyutlanmış olarak yaşayamayacaklarını ve toplumsal yaşamın bütün kurumlarıyla özellikle toplumsal yapıyı oluşturan unsurlarla sıkı bir ilişki içerisinde oldukları düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

4 Din Olgusu ve Dinsel Algı

Din sanıldığı kadar açıklanması net ve kolay bir terim değildir. Çünkü çok geniş ve kapsamlı bir alan olmasının yanı sıra geçmişten beridir farklı şekillerde ve farklı toplumsal yapılar içerisinde tezahür etmiştir. Bu nedenle karmaşık ve anlaşılması güçtür. Bu bağlamda dinin tasviri hakkında net tanımlamalar yapmak dine dair bir sıfat bürümektir ve soyut olanı somutlaştırmak dinin özüne yanlışlar girilmesine sebep olabilmektedir. Elbette ki din sözcüğünün farklı bilim adamları ve kurumlar tarafından tanımlamaları mevcuttur. Öncelikle Dinler tarihi alanında ortaya ilk eseri koyan Max Müller'in bakışına değinmemiz gerekir. Müller'in bakışına göre din, bireyin kendisine akli ve duygu barındıran şeylerin dışında değişik adlarla veya sembollerle sirayet eden, sonsuzu kavrama, anlama yeteneği veren bir güçtür. Bu gücün değerlendirilmesine bağlı olarak dinin algılanma süreci ve yorumlanma süreci bireylerde farklılık gösterebilir. Bu durum da dinin aklen ve manen çok geniş bir alana tesir ettiğini göstermektedir. Yani sıra sonsuzu anlamının kolay olmadığı, dinin dogmatik bir yapı olması nedeniyle bireylerin sorgulama yetilerinin geri planda tutulması dinin anlaşılma ve benimsenme sürecine etki etmektedir. Birey inanmak ister ve bu duygu ona güç verir. Din de tam bu noktada kendini gösterir. Farklı isimlerin ve çalışmaların sunmuş olduğu birçok din olgusu

tanımlamaları mevcuttur. Bu açıdan incelendiğinde Reville, din hakkında insanın gizli bir güçle ruhunu kesiştirmesi ve kendisine ve tüm dünyaya hükmedilebilecek bir gücün varlığına inandıran duygu bütünü olarak görmektedir. İnsanın yaşamının kısıtlandırıldığı veya kontrol altında tutulduğu süreçten ibaret olduğundan bahsetmektedir. Sahleiermacher'e göre ise din fertlerin hiçbir koşul olmadan boyun eğmesini ve içten bağlı olmasını ifade etmektedir. Furbach da dini, bireyin bilebilmesinin hiçbir şekilde mümkün kılınmadığı gerçek varlığını tanıyabilme isteği, hedefi olarak düşünmektedir. Kant ise din tanımını 'İlahi vazifelerimizin hissedilmesi' şeklinde öne sürmüştür. Dinin ruhani unsurlara ya da varlıklara inanılması olarak yorumlanması ise Taylor'a göre din açıklamasıdır (Düz, 2019: 38). Dinin tanımlanması süreci bu tanımlamaların farklı yorumlanabilmesine olanak sağlamıştır. Dünyevi yaşamda insanların sığındığı, kendi sırtını dayadığı, maneviyatını veya iç huzurunu arttırmak istediği bir kurum olarak karşımıza çıkan din, bazı durumlarda mistik bir yapıya bürünebilmektedir. Bu durumun olumlu/olumsuz tüm yanları bireyler tarafından değerlendirilmektedir. Toplumsal bir gerçeklik olan din olgusu, sadece din sosyolojisinin alanı içerisine girmemektedir. Din, toplumsal yaşayışlara ve sosyal süreçlere anlam katar. Sosyolojik olarak din algısı, fertlerin toplum düzen ve sistem üzerinde durumuna açıklık getirmektedir. Bireylerin toplumsal yaşamdaki sorumlulukları kapsamında değerler ve anlamlar yüklemesi din olgusunun temelini oluşturmaktadır. Böyle bir süreçte din, bireylere yeni bir zihniyet dünyası yaratmaktadır.

Din algısı insanların toplumsal yaşama şekillerindeki inanç unsuru ile kendine yön verir. İnançın hem bireysel hem de toplumsal boyutlarından bahsetmek mümkündür ve bunun içerisinde belirli bir konuma sahiptir. İnanç düşüncelerin ya da eylemlerin şartıdır. Dinin güven göstergesi olarak inanç karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir şeyden emin olma sonucunda inanç ve ritüeller ortaya çıkmaktadır. Din olgusunun yanı sıra inanç sistemi yer almaktadır. İnanç sistemi ise dinin esası hakkında bilgiler içermektedir. Din, kutsal olanın yaşanmasını hedefler ve buna danışmanlık yapar. Toplumda yaşayan fertler, inanç duyguları sayesinde kutsal olanla bir bağ kurmak ister. Bunun ise düşünce ve akılla gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır. İnsan düşünen ve aklını kullanan bir varlık olarak meydana getirdiği her düşüncenin ya da eylemin ardından bir sonuç ortaya çıkartmaktadır. Bireyin vardığı bu sonuç ise kişinin eylemsel gerçekliğidir. Bu gerçeklik bir inançtır ve inançta kişiseldir. İnsanların inançları da birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Bütün dinlerin her bireye açık olabileceği gibi tüm bireylerin de diğer dinlere ve inançlara açık bir yapısı bulunmaktadır. Dünya üzerinde bulunan tüm dinlerin toplumlar ve bireyler üzerinde etkisi olabilmektedir. Bununla beraber dinlerin işlevleri de bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin ilk zamanlarına baktığımızda dinin şöyle bir işlevi bulunmaktadır: Toplumdaki bireylerin çevrelerine ve yaşantılarına dair tecrübeleri açıklayıp anlamlı kılmaya çalışmaktadır. Bunun nedeni ise insanların ilk zamanlarda yaşadıkları dünyayı anlamlandırmak ve korku, endişe hislerinden dolayı doğayı tasarlama istekleri olmuştur. Dolayısıyla insanların dinsel algıları sayesinde güç inancı ortaya çıkmıştır. Din olgusu bireyler ve toplumların hayatında ortak düşüncüler, yargılar oluşturmuştur. Örneğin birlikte ibadet ritüelleri, eylemleri oluşturmuştur ya da tapınaklar da ibadet eylemleri gibi ortak durumlar mevcut olmuştur (Adıgüzel, 2014: 37-38).

Din, paylaşılan anlam sistemi, dünyası olarak karşımıza çıkmaktadır. Durkheim'in yaklaşımına göre dinin temeli ortak yaşamdır. Kolektif yaşayışlardır. Her toplumun farklı dini yaşantıları vardır ve bu farklı anlayışlar toplumların kendi unsurlarını yansıtmaktadır. Din toplumlarında dayanışma, birlik beraberlik gibi işlevler meydana getirmektedir. Bu durum da toplumların sürekliliğine işaret etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde varlıklarını devam ettiren toplumlar oldukça din olgusu da olmaya devam edecektir. Marx din için; 'halkın afyonudur' tabirini kullanmıştır. "Marx'a göre din, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi durumu ve kalpsiz bir dünyanın kalbi hatta ruhsuz hadiselerin ruhudur. Din halkın afyonu olarak ifade edilmiştir. Buradaki afyondan kast edilen anlam üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç değildir. İnsanların kendilerini hadiselerin içerisine batmaktan kurtaran ve bunun için kullandıkları kendi kendini aldatmaca olarak karşımıza çıkmaktadır" (Mardin,1983'ten akt. Adıgüzel, 2014: 40). Marx'ın bu tanımlaması toplumsal yapıyı, sınıf bilincini vs. yansıtmaktadır. Din olgusu hâkim ideoloji, güç tarafından kullanılan bir ürün haline de dönüşebilmektedir. Din, toplumların içerisinde değişime uğramaktadır. Toplum karşısında din aynı kalmamakta ve değişmektedir. Sosyal yapıda oluşan değişimler yaşayışları, dini de etkilemektedir. Değişmelerin boyutlarına göre süreç etkilenmekte ve değişim o ölçüde gerçekleşmektedir. İktisadi süreçte yaşananlar, siyasal veya sosyal yaşantılar dini ve dinsel algıları şekillendirmektedir.

5 Dijitalleşme ve Din

Dijitalleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda etkisini sürdüren ve büyük değişimlerin meydana gelmesine neden olan bir kavramdır. Dijital din kavramı, gelişen iletişim teknolojileri sayesinde kolay ve hızlı bir şekilde daha fazla kesime hitap eden din kurumunun içerisindeki temel faktörleri bakımından zamanla değişmesi ve dönüşmesidir. Toplumsal olarak bakıldığında gittikçe dijitalleşmiş bir toplum yapısına evrildiğimizi söylemek mümkündür. Dijitalleşme ile birlikte ister istemez toplumsal kurumların bu süreçten ne şekilde ve nasıl etkilendiği konusu önemli hale gelmektedir. Toplumun dijitalleşme süreci içerisinde girmesi dini algı ve pratikleri açısından ve kurumlar açısından ne ifade ediyor bu başlı başına bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijitalleşme konusu mecburi bir şekilde dine veya başka bir kuruma aksettirilmiş bir unsur değildir. Dijitalleşme artık tüm kurumlara sirayet etmiştir. En basitinden pandemi ile birlikte içinde bulunduğumuz durum dijital süreçlerle yürütülmekte ve dolaylı olarak dijital çağa tekabül etmektedir. İnsanların hayatının vazgeçilmez bir parçası olan telefon sadece bir teknolojik alet olmaktan çok farklı bir yapıya bürünmüştür. Çeşitli iletişim imkânlarını bünyesinde barındırması (e-posta, whatsapp, multimedya, video oynatıcı, çeşitli uygulamalar vs.) durumu söz konusudur. Su içme takibi yapan uygulamalardan öfke takibi uygulamasına kadar çeşitli şekillerde programlanmış unsurlar mevcuttur. O nedenle bu cihaza sadece iletişimi sağlayan bir araç gözüyle bakılmaması gerekmektedir. Kişilerin gündelik hayatlarında eğlence ihtiyacını, finansal işlemleri ihtiyacını, insanlarla iletişim kurma ihtiyacını karşılamakta ve tüm hayatına etkileri farklı şekillerde olabilmektedir.

Dijitalleşme bireylere hayatlarının anlamlaştırmasını sağlamaktadır. Dijital süreç, gündelik hayatımızdan kurumsal hayatımıza kadar giren ve derinden etkileyen, hayatımızın bütün yönlerine sirayet etmiş bir oluşumdur. Böyle bir ortamda insanların ister istemez dini ortamdaki pratikleri, dini algıları, dini kurguları dijital dönüşümden etkilenmektedir. 2000'li yıllarda 'sanal din' kavramı ön plana çıkmıştır. Dinlerin İnternet ortamında var olmaları durumudur. Bu durum açısından gerek seslerini duyurma, gerek kendilerini var kıla anlamında internette faydalanmaya başlamaları ile birlikte ağ ortamında var olmaları sanal dini ifade etmektedir. Din çalışmaları, kültürel çalışmalar, yeni medya çalışmaları içerisinde 2000'li yıllardan sonra dijital din daha ayrıksı bir disiplin haline gelmeye başlamıştır. Sanal dinin yanı sıra dijital din kavramı ortaya çıkmıştır. Bu alanla ilgili bazı sınıflamalara gidilmeye başlanmıştır. Religiononline (din çevrimiçi) ve online religion (çevrimiçi din) ayrımı yapılmaktadır. Religiononline de kast edilen şey; çevrimdışı ortamda varolan dinin kendisini çevrimiçi ortamlarda ifade etmesidir. Online religion ise; dinler kendisini çevrimiçi ortamlarda ifade ettikçe ve etkileşim içerisine girdikçe o dinin birtakım yeni nitelikler kazanmaya başlamasıdır. Dini algılarda, dini pratiklerde birtakım değişimlerin oluşmaya başlaması da denilebilir (Helland, 2000; Campbell, 2013; Haberli, 2019: 309-310).

Bu durum dijital dinin kapsamı itibarıyla iki farklı boyutunu ifade etmektedir. Birincisi, dinler kendilerini dijital platformlar aracılığıyla ifade etmektedir. Bu ifade biçimleri farklı nitelikler kazanabilmektedir. Örneğin, sanal cemaatleşmeler olabilir ya da insanların kendi bireysel kimliklerini ifade etmesinde de bu süreçler etkili olmaktadır. İkinci boyut ise, kendilerini ifade etme sürecinde dijital medya ile etkileşime girmeleri sonucunda dini algı ve pratiklerde meydana gelen değişimlerdir. Dinlerin artık onlinelaşması diyebileceğimiz durumudur. Dijital medyanın imkânlarını kullanarak ağ ortamında kendini var eden çeşitli gruplar, cemaatler bulunmaktadır. Dijital din konusunun inceleme alanlarından bir tanesi bu konudur. Var olan bir dinin mensupları dijital ortamda bir araya gelebilmektedir. Herhangi bir grup, cemaat dijital ortamda da var olma gereği hissetmektedir. Çeşitli dillerde web siteleri hazırlayabiliyorlar, sosyal medya hesapları açabiliyorlar, YouTube hesapları açabiliyorlar. Bütün bu kanallar ve imkânlarla kendilerini küresel düzeyde var etme gereği hissetmektedirler. Dijital medyanın imkânlarını kullanmayan bir dini grup doktriner anlamda ne derece kapalı olursa olsun ya da kendini katı sınırlar içerisinde kapatırsa kapatsın mutlaka dijital ortamda var olma gereği hissediyor. Dijital ortamda var olmaya başladıktan sonra dünyaya açılma durumu söz konusudur.

Dijital ağların yapısı gereği ister istemez dünyaya açılma durumu söz konusudur. Aslında bir tür kozmopolit bir nitelik kazanılmaktadır. Örneğin sanal cemaatler kendilerini bu şekilde var

edebilmektedir. Bu durumun tersi de olabilmektedir. İlk önce internet ortamında ya da belirli forumlarda, sanal sohbet odalarında, sosyal mecralarda kendini var kılıyor ve bir araya gelebiliyorlar. Çeşitli akımlar böyle başlayabiliyor. Daha sonra kendisini çevrimdışı ortamda da ifade edebiliyor yani çevrimdışı ortamda da faaliyetlerine devam edebiliyor ve bir şekilde kendini var kılıyor. Sadece sanal veya dijital düzlemde kendini var edebilen daha sonra çevrimdışı ortamda devam eden gruplarda bulunabilmektedir ya da her iki biçimde de olabilmektedir. Buradaki temel amaçları, seslerini duyurmak ve geniş kitlelere ulaşabilmek, bu platformda çağdaş dünyanın meydan okumaları karşısında gündeme gelen çeşitli teolojik konuları kendi doktrinleri doğrultusunda konuşabilmektedirler. Bu platformda tartışılan konular aracılığıyla kilometrelerce uzaklıktaki biriyle interaktif bir şekilde iletişime girip konuyla ilgili konuşmalar yapabilmeye imkânı bulunmaktadır. Bu imkânın klasik medya araçları ile gerçekleşmesi mümkün değildir. Dikey iletişim yerine yatay iletişim ağları gündemdedir. O nedenle sanal anlamdaki cemaatlerin kendine özgü bir dinamizmi de olmaktadır. Yani günceli daha iyi yakalama, daha geniş coğrafyalarda daha farklı mekânlarda eşzamanlı ve interaktif iletişim ortamı olmaktadır. Bütün bunlarla birlikte daha farklı bir dinamizm ortaya çıkmış olmaktadır.

5.1 Dijitalleşme ile Birlikte Din Kurumunda Ortaya Çıkan Değişimler

Modern anlamda değişiklik gösteren ve farklılaşan iletişim teknolojileri, internet ve ağ ortamının yansımaları dijital ortamların ve uygulamaların değişmesine vesile olmaktadır. Bireylerin iletişiminin farklı oluşumlar üzerinden gerçekleşmesi teknolojinin gelişimiyle insan hayatının içeriğini ve boyutunu değiştirmiştir. Gittikçe bu durumun küresel hale gelmesi ve kendini yenileyerek farklı ortamlarda sınırsız bilgi alışverişine sebep olması bireylerin iletişimsel anlamdaki tüm ihtiyaçlarını gidermekte ve sosyalleşme gibi toplumsal ihtiyaçlarını da dijital ortamlarda gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durumun toplumun en önemli kurumlarından biri olan ve kutsal olarak ifade edilen dine sirayet etmesi durumu söz konusudur. Din üzerinde farklı gelişmelerin, değişmelerin ve etkilerin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir. Dine veya kutsal olana ulaşmak için teknolojinin ve dijital platformun aktif rol oynadığını ve insanlara refah sağladığını görebilmekteyiz. İslam dini veya pek çok din kendini gerçek hayatta olduğu gibi dijital platformlarda da var kılmak istemektedir. Çünkü dinler teknolojik vasıtalarla sanal âleme ulaşarak kendileri hakkındaki olumsuz imajları kırmak isteyebilir veya dini ritüellerin fiziki olarak imkânı olmayan tüm insanlara ulaşımını kolaylaştırarak manevi duyguları güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu sebeple teknoloji dini ritüelleri kişilerin yaşamına aksettirebilmekte ve hayatında dini temasa her şekilde erişiminin olduğunu hatırlatmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında dinler kendisine ait yeni kurumsallaşma süreci başlatmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin gerisine baktığımızda dini bilgiler, ritüeller, inançlar insanlar tarafından doğaya, doğaüstü varlıklar olarak kabul edilen güçlere, Tanrı ve Tanrıçalara bakılarak ve onların işaret ve sembolleriyle kendilerine emir ve yasaklar koyarak kutsallık oluşturulmakta idi. Günümüzde yaklaştıkça bu durum değişerek ilerledi ve teknoloji aracılığıyla dijital unsurlara kadar sirayet eden ve süreci bu ortamlarda devam ettirmeye başlamışlardır. Bu durum temelde bilime karşı duyulan güvenden kaynaklanmaktadır. Bu güven duygusu kutsal olarak ifade edilen şeylerin teknolojik ortama taşınmasına sebep olmaktadır. Günümüz insanlarının teknolojiyle iç içe olması dolayısıyla dini hayatlarının ve dini ritüellerinin değiştiğini söylemek mümkündür. Çünkü bireyler gündelik ritüellerine kadar dijital imkanları ve yenilikleri hayatlarına sirayet ettirirken dini anlamda bu durumdan yararlanmaması söylenemez. Dijital çağın getirileri bakımından pek çok dini alternatif türemiştir. Dini bilgiye hatta bu bilgilerin doğru olup olmadığının sorgulanması için dahi bireyler çoğu zaman dijital ortamları kullanmaktadır. Bu durumda toplumsal, sosyolojik boyutu ortaya çıkmaktadır. İnsan hayatını kolaylaştıran teknolojik gelişmeler din alanında da kolaylıklar sağlamaktadır. Dijital çağın teknolojik araçları dini pratiklere yön vermiş ve yapılan pek çok uygulama ve programlar bireylerin dini yaşam şeklini hızla değiştirmiştir. Dini anlamda ritüellerin farklı şekillerde teknolojik anlam kazanması ve kullanılması durumu sürekli olarak değişmekte ve bireyleri sürecin içerisinde etkisi altına almaktadır.

Bu değişimlerin geçmişten beridir toplumsal dönüşüm alt yapısı bulunmaktadır. Sanal ortamdaki din hocaları ile gerçek hayattaki din hocaları ile kurulan iletişim biçimi bile süreçle birlikte değişime uğramaktadır. Dine olan bakış, dinin pratiklerine, uygulamalarına, ritüellerine, din görevlilerine olan yeni perspektif farklı algı, yorumlama ve yeni inanış biçimlerini de ortaya çıkarabilmektedir. “İnsanlar Kur'an okuyan kalem, besmele çeken bardak, konuşan tesbih, zikirmatik, namaz kıldıran

kiblegah seccade gibi dini teknolojik aletleri ibadetlerinde yardımcı veya kolaylaştırıcı bir araç olarak kullanarak bilindik dini toplumsallaşma ve dini ilişkiler kabından çıkmaktadırlar” (Doğan, 2018: 33). Dijital çağda ve dijital platformlar sayesinde dini hayata maddi açıdan bakıldığında maneviyat farklı şekillerde dışa vurulmaktadır.

5.2 Dijitalleşmenin Getirisi Olarak İnsanların Dini Ritüelleri Algılayış ve Yaşayış Biçimlerinde Ortaya Çıkan Değişimler

Robins'a (2013: 22-23) göre bizzat içinde bulunduğumuz dönem "imaj devrimi" olarak tanımlanmaktadır. Gerçekliğin ve hakikatin son derece önemini yitirdiğini söylemektedir. Bu konuda Baudrillard oldukça önemli bir isimdir. Baudrillard'a göre, gerçeklik, hipergerçeklik olarak veya taklit gerçeklik olarak dönüşüme uğramıştır. Ortaya çıkan bu yeni yaklaşım, dünyanın görsel şölene dönüşmesi yani imaj teknolojisinin sergilenmesi ve yayılması, yönlendirme ve kontrol için kaynak oluşturduğu ölçüde anlam ve değer kazanabilmektedir. Taklit olarak ortaya çıkan gerçeklik yaklaşımı, sanal gerçekliği kapsadığı gibi günlük yaşamın tasarısı ve taklit edilen gerçeklik olarak ifade edilmektedir. Dijitalleşme süreci ile ortaya çıkan yeni iletişim teknolojileri dış dünyayı kavrama şeklimizi değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu nedenle bireyler açısından gerçeklik kavramı yeniden tanımlanmaktadır. "Baudrillard, yaşadığımız dönemi simülasyonlar çağı olarak betimlemektedir; bu da daha hakiki, daha özgün bir toplumsal dünyayı geride bıraktığımız düşüncesini akla getirmektedir. Simülasyonların, içinde yaşadığımız dünyadaki yaygın mevcudiyeti ise, hakikiyle hayali, doğruyla yanlış arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Her şey, hakikiyle hayalin birleşimini sunmaktadır ve aralarındaki ayrım yok olmaktadır" (Ritzer, 2011'den akt. Çalık ve Toker, 2016: 3). Gerçek olan ile gerçek olmayan görüntü arasında gelişen teknolojiyle birlikte algı yanılgısı ortaya çıkmaktadır. Bu durumun temel nedeni, yaşanan dijitalleşme süreci ve teknolojik değişimlerdir. Dijital âlemin insanlara sunmuş olduğu imkanlar bu ayrımın silikleşmesini sağlamaktadır.

Sanal ya da dijital dini ritüeller de dijitalleşme sürecinin önemli bir konu başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani çeşitli dini pratiklerin, ritüellerin dijital ya da sanal ortamlarda gerçekleşmesi durumudur. Bunlara en dikkat çekici örnekler; sanal hac ziyaretleri, Yahudiler için ağlama duvarına online dua gönderme pratikleri, sanal kiliseler ve dijital ortamda gerçekleşen ayinler gibi uygulamalar vardır. Dijital ortamda gerçekleşen dini ritüellerin gündeme gelme durumu oluşmaktadır. Gün geçtikçe bu durumun pratikleşmesi söz konusu olabilmektedir. Dijital ritüellerin içerik olarak ya da yapısal olarak nasıl bir nitelik ortaya koyduğu, bunların gerçek dini ritüel sayılıp sayılmayacağı (otantiklik tartışması) durumları ortaya çıkmaktadır. Dijital ortamda yapılan ritüellerde, fiziki mevcudiyetin bu bağlamda bir koşul oluşturup oluşturmadığı tartışması ortaya çıkmaktadır. Yani bir birey gerçek hayatta fiziki olarak hacca gitmesi makbul kılınırken zamanın getirisi olarak kabul edilen ve imkanların da bu yönde ilerlemesiyle dijital ortamda gerçekleşen sanal hac ziyareti ne derece makbul tartışması yapılmaktadır (Haberli, 2019: 310).

Dijital ağlar insanların kimliklerini de yapılandırmaktadır. Kimlik sosyal bir olgudur ve kimliği yapılandıran çeşitli ajanlar bulunmaktadır. Bunlar; kişinin içinde doğduğu aile yapısı, toplum, kültürel yapı, eğitim gibi. Son dönemde de dijital ağ vardır. Bu ağ sayesinde insanlar kendilerini bu mecralarda ifade etmektedirler. Kültürlenme sürecinde dijital ağlar önemli bir ajan haline gelmiştir. Dini Kimliğin oluşumu meselesi bu bağlamda ele alınmaktadır. Dijital platformlarda ritüellerin, uygulamaların ya da pratiklerin sergilenmesi veya diğer dini mensubiyet içinde bulunan insanlarla bir arada olmak yani sanal anlamda bir arada olmak dini kimliği ya güçlendirmekte ya da aşındırmaktadır. Dijital ortam sayesinde diğer dinlerin içeriklerini öğrenilebildiği gibi o dinlere mensup kişilerle de iletişim kurulabilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte gelişen iletişim teknolojileri sayesinde dinler diğer bireyler ya da din mensupları tarafından kendi dinlerine yönelik etkilenme süreci ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak bakıldığında ibadet teknolojilerinin bireyin dini yaşam biçimini etkilediğine ve değiştirdiğine yönelik durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda dini ritüellere yönelik bakış da dijitalleşme ile farklı şekillerde tezahür etmektedir. Örneğin namaz kılmayı bilmeyen bireyin başkasından yardım almaya veya başkasıyla temasa girmek istememesi durumlarından dolayı namaz öğreten seccade teknolojisi oldukça kolaylık sağlayabilmektedir. Ezan vaktini veya vaktin çıkmasına kalan süreyi belirten, uyaran ezan vakti pro uygulaması insanların sadece ezan vakti için kullanıma sunulduğunu söyleyemeyiz. O uygulamanın içerisinde Kur'an-ı Kerim okumalarından dini günleri ve geceleri hatırlatmasına kadar içerisinde pek çok uygulama bulundurmaktadır. Teknolojinin

gelişmesiyle uygulamaların içerikleri de gün geçtikçe zenginleşmektedir. Yakın mesafedeki caminin yol tarifi, zikirleri sayan sayaç yani zikirmatik, kutsal mekan Kabe'ye canlı bir şekilde bağlanma, Dua isteme veya gönderme uygulaması, hatim indirme için gerekli sayıdaki kişilere ulaştırma yani hatim paylaşımı yapma, oruç hatırlatma gibi uygulamalar hayatın içerisine yerleşmiş boyuttur ve insanların dini yaşantılarına önemli ölçüde yansımış durumdadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde teknolojik ibadet uygulamaları toplumun yapısına entegre olarak yeni bir kültürel süreci başlatmaktadır. Ek olarak dini anlamda bireyselleşme, öznelleşme ve bağımsızlaşma ortaya çıkmaktadır. Dini yaşamak ve kısıtlamalardan kurtulmak isteyen bireyler dini ibadetlerini yerine getirmek için herhangi bir din görevlisi, dini mekanlar, dini zamanlara ihtiyaç duymamaktadır ya da bu bağlılık azalmaktadır.

5.3 Teknolojik Anlamda Yeni Dini Pratikler ve Ritüeller

Dijitalleşme ile birlikte dini hayatta dönüşümler yaşanmıştır. Bununla birlikte insanlara dini uygulama ve pratikler konusunda yardımcı dijital/teknolojik uygulamalar ve cihazlar sağlanmıştır. Örneğin; namaz kıldırıcı seccade, Kur'an okuyan kalem, Allah'ın isimlerini sayan tesbih, teknolojik anlamda geliştirilen ve dini boyutta kullanılan zikirmatik, Elhamdülillah diyen bardak gibi teknolojik cihazlar kullanıma sunulmaktadır. Bu sayede ortaya çıkan din ve dindarlık görünümüleri değişmiş ve gerçek uzamdan sanal uzama doğru evrilen dini süreçler yaşanmıştır. "Dinin insan aktivitesinden kaynağını aldığına göstergesi onun bir toplumun tarihinde daima bağımlı bir değişken olması değildir, aksine din, objektif ve sübjektif gerçekliğini süre giden hayatlarında onu tekrar üreten insanlardan alır" (Berger, 2005: 93). Gelişen teknolojik yeniliklerle bireyler ibadetlerini ve dinsel pratiklerini dijital ortamın yeni formları ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde yaşamaktadır. Ayrıca telefon, bilgisayar gibi teknolojik cihazlara Playstore, AppleStore gibi programlar sayesinde dini uygulamaları kolaylıkla, ücretsiz ve hızlı bir şekilde yüklenebilme imkânı sunulmaktadır. Bu ibadet teknolojisi olarak tanımlanan uygulamalar toplum ve bireyle iç içe geçmiş vaziyettedir. Bunun sosyolojik etkileri önem arz etmektedir.

5.3.1 Namaz kılmayı öğreten sesli seccade

Teknolojik gelişmeler farklı alanlarda olduğu gibi dini alanda da pratik, kolay, rahat, hızlı, farklı ve yenilikçi uygulamalar, aletler ortaya koymaktadır. Bu yenilikçi gelişmeler zamanla kişilerin hayatında önemli yer edinmektedir. Çünkü dini anlamda dini bilen, bilmeyen bireylere hitap etmektedir. Bu önemli gelişmelerden birisi de namaz kılmayı öğreten, bu amaca hizmet eden namaz kıldırıcı kıblegahtır. Başka bir kişi tarafından namazın öğretilmesi konusunda yardım istemeye çekinen, bu durumu eksiklik olarak görüp lafının edileceğini düşünen, başka birinden yardım isteme imkanı olmayan veyahut internette öğrendiği bilgileri uygularken yanlış yapacağı düşüncesi olan bireyler teknolojinin en güncel gelişmelerinden biri olan namaz kıldırıcı kıblegah seccadeye başvurmaktadır. Bu dini teknolojik aletin üzerinde bulunan ve namaz vakitlerini belirten seçenekler mevcuttur. Kişi namaz vakti geldiğinde kılacağı namaz hangi vakte tekabül ediyorsa o düğmeye basarak namazını kılmaktadır. Açıklaması yapılan bu seccade, öğrenen bireyler için namazı hatasız, sorunsuz ve pratik bir şekilde kılmasını, vaktin namazının nasıl kılınması gerektiğine dair bilgi ve tecrübe edinmesini sağlamaktadır. Bu seccadenin üzerinde yer alan kıblegah seçeneği ise bireylerin konumuna bağlı olarak nerede olduklarının bir önemi olmaksızın kıble yönünün doğru bir şekilde bulunmasını sağlamaktadır. Bu farklı ve yenilikçi özellik sayesinde de bireyler namaza, dini ibadeti gerçekleştirilmeye yönelebilmektedir. Bu bağlamda teknolojinin dini yaşantıya, din kurumuna etkisinden bahsetmek mümkündür. Dini unsurların ve ibadetlerin teknoloji ile yeniden üretilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Dini formların teknoloji dünyasında yer edinmesi ile ibadetlerin, ritüellerin ve diğer dini formların dijitalleştiğini söylemek gerekmektedir. Teknoloji dini formları araştırmaktadır. Bu uygulamalar ve dini teknik yenilikler teknolojinin dışı ve din kurumuna yansımalarını göstermektedir. Trthaber.com'un 12.08.2012 tarihinde yayınlanan haberine göre teknoloji ve dini formların kesişmesi durumunda ortaya teknoloji ve sanatın birleştiği bir inovatif durum çıkmıştır. Türk tasarımcı Soner Özenç'in tasarımıyla kıbleye döndüğünde ışıldayan seccade icat etmiştir. Bu icadın bireylerin dini yaşamını kolaylaştırdığı söylenmektedir. Bu teknoloji sayesinde kıblenin yönünü bulmakta güçlük çeken bireyler kıble yönüne denk geldiğinde seccadenin ışıklarının yandığını ve kişiye bu şekilde sinyal vererek yardımcı olduğunu göstermektedir. Nasıl ki namaz kıldırıcı kıblegah seccade "akıllı imam, dijital imam" olarak adlandırılıyorsa bu inovasyon teknolojisi ile ortaya çıkan ışıklı seccade de "dijital pusula, dijital kıblegah seccade" olarak adlandırılmaktadır. Bu haberin devamında Soner Özenç'in ışıklı kıblegah seccade ile ilgili

açıklamalarına yer verilmiştir. Şöyle ki: “Özenç, seccadenin 3 tabakadan oluştuğunu ve mürekkep olarak da fosfor kullandığını, Kible yönüne geldiğinde, aradaki fosforlu tabakanın elektriklelenerek, seccadeyi aydınlattığını kaydediyor” (URL 1) ifadeleri yer almaktadır. Piyasada yer alan bu dini teknik araçlar toplumun tüm fertlerine imkân sunmaktadır. İçeriğinde farklı dil seçeneği de yer alan teknolojik uygulama diğer kurum ve alanlara da emsal olacak şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür. Akıllı ve dijital namazlıklar (seccadeler), bireylerin dini ibadetlerden biri olan ve İslam’ın şartı olan namaz kılma ritüelini yerine getirirken yardımcı olmaktadır. Namazı öğreten, aynı zamanda kullanımının kolay ve pratik olmasıyla gündemde olan, farklı fonksiyonlarıyla da dini yaşamı daha kolay kılan bu kible gah seccadeler tamamıyla teknolojinin dini formları farklı ve yenilikçi anlayışla ortaya koymasıdır.

5.3.2 Kur’an-ı Kerim Okuyan Kalem

Kur’an okuyan kalem teknolojisi ile ilgili dünyada üretiminin ilk yapıldığı şirketin sahibi olarak bilinen kişi, Ali Yıldız’dır. Bu bilgi Habertürk’ün Ocak 18, 2013 tarihinde yayınladığı haberinde yer almaktadır. Bu habere göre kur’an okuyan kalem sayesinde tek bir tuş teknolojisi ile tüm kur’an’ın ve mealinin bireylere doğru ve eksiksiz bir şekilde okutulacağını aynı zamanda dinlenebileceğini söylemektedir. Yıldız, kalem için ayrıca bir çaba ile kur’an üretildiğini, kalemin hangi sayfaya tutulursa tutulsun hangi ayet, sure veya duaya ait olduğunu otomatik olarak hafızasından bulabildiğini, ayrıca içeriğinde farklı konularda dualara da yer verildiğini söylemektedir. Habertürk’ün bu konuyla ilgili “kur’an’ın tamamını okuyan hafız kalem üretildi!” adlı konu başlığı ise oldukça dikkat çekmektedir (URL 2). Ezber yapan, yıllarını hafız olmak için feda eden bireylerin yerine artık cansız nesnelere için bu durumun uygulanmaya çalışıldığını ve hafız olmaya çalışan bireylerin yerine hafız kalemlerin de gündeme gelmekte ve gelmiş olduğuna şahitlik edilmektedir. Bu durumu, zamanın gelişim ve değişimine karşı çıkılmayacağını göstergesi olarak kabul etmek gerekir. Kur’an okuyan kalem de içeriğindeki bilgi ve hafızasıyla bireylerin kendi kendine öğrenme ve başarabilme hevesini motive etmektedir. Bu da bireylerin dini yaşam biçimlerinin yeniden kurguladığını göstermektedir. Dini teknik araçlar ve aletler topluma zamanın koşullarına göre yeni pratikler getirmektedir. Bu bağlamda ise geçmişte ihtiyaç duyulan cami gibi dini mekanlar, imam, hacı, hoca gibi din görevlilerine bağlılık ve hassasiyetin azaltılabildiği durumu ve bunun da dinsel olanda karşılık bulduğu gözlemlenmektedir. Hem bilgi hem de bilişim toplumunun egemen olduğu bu durum, gerek dijital göstergeli pusulalı tesbihler gerek namaz öğreten seccadeler gerekse de kur’an okuyan kalemler gibi teknik dini aletlerle teknolojik unsurlu dini formların geniş etki ve kapsama alanı içine girildiği ifade edilebilmektedir.

5.3.3 Besmele Çeken Konuşan Bardak

Diğer dini teknolojik aparatlar gibi besmele çeken bardakta dini alandaki gelişmelerden, yeniliklerden bir diğeridir. Bardağın su veya diğer içeceklerden biriyle dolu olduğunda ve bunu kişi içmek istediğinde ağıza götürülen bardak, Bismillahirrahmanirrahim der ve içtikten sonra da Elhamdülillah der. Bu da bireye söylem olarak bu durumu alışkanlık haline getirme eylemini kazandırmakta ve kişinin bu eylemi günlük rutini haline getirmesi durumunda birey, manevi anlamdazurlu hissetmektedir. Ayrıca kendisinin iman ve dini boyutunu arttırmaktadır. Şükreden, bunu sürekli günün en rutin işlemi olan su içme eyleminde hatırlatan, dini söylemleri günün diğer pratiklerine dahil eden teknolojik gelişmedir. Mynet.com’un 10.04.2015 tarihinde yayınlanan haberine göre, “Balıkesir’de Ensar Hac malzemeleri isimli iş yerinde satışa çıkarılan bardaklar, 7’den 70’e herkesin dikkatini çekiyor. Ele alınıp kaldırıldığında ‘Bismillah’ diyen ve bırakılırken ‘Elhamdülillah’ şeklinde konuşan bardaklar özellikle çocuklar için satışa sunuldu. İlahi de okuyan bardaklara şimdiden yoğun talep olduğunu söyleyen firma sahibi Emrah Şahin, bardakların satışından ticari kazançtan ziyade manevi bir haz duyduğunu belirterek, “Bu bardaklar çocuklarımızın su içmeye başlamadan önce besmeleyi ve suyu bitirdikten sonra şükür öğrenmesi için geliştirilmiş. Çocuklar suyu buna doldurup kaldırdığında besmele ile su içmeye başlamasını öğreniyor ve bardağı indirdiği andan itibaren de ‘Elhamdülillah’ diyerek şükretmesini öğreniyor” dedi. Şükretmenin sadece çocuklar için değil, Müslüman olan her birey için geçerli olduğunu söyleyen Emrah Şahin, “Bu bardakları büyükler de kullanabilir. Bunları sadece çocuklar için empoze etmek olmaz. Sadece çocukların değil, biz büyüklerin de su içerken besmele ve şükür ile sonlandırmayı bilmesi gerekir. Bazen insan su içmeye başlamadan önce besmele çekmeyi unutabilir ama bu bardak hatırlatabilir” dedi (URL 3). Günün dini anlamda ve maneviyatın yüksek tutularak değerli kılınması için şükür ve besmeleye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçların rutine ve düzene dönüşmesi açısından hem

çocuklara hem de yetişkin aklıselim bireylere kullanımı için tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca hatırlatıcı olarak bireylere alışkanlık kazanmasında kolaylık sağlamaktadır. Böylelikle bireylerin dini yaşantılarında ve pratiklerinde bu alışkanlık yer edinerek hayatın bir parçası olmaktadır.

5.3.4 Dijital Tesbih Zikirmatik

Zikirmatik her yaşta bireylerin kullanımına sunulan ve kullanım kolaylığı rahatlığı, hafif olması ve sayılan tesbihatlerin karışmaması adına ortaya konulan dijital bir araçtır. Bunun yanı sıra dini pratikleri kolaylaştıran ve tesbihlerin yanında alternatif olarak bireylerin yaşamına giren bir alettir. Üzerinde bulunan küçük bir dijital gösterge ekranı sayesinde ne kadar tesbihat yapıldığı görünmektedir. Her yerde kolay bir şekilde taşınabilir boyutta olması bireylerin bu aparata yönelimini arttırmaktadır. Parmakların herhangi birine takılarak üzerinde bulunan düğmeye de tesbihat anında basarak kullanıma geçen ve bulunan amaca hizmet ederek sayaç görevini üstlenen bir dini teknik araçtır.

Dindar kimselerin özellikle tercih ettiği ve dini pratiklerini, ibadetlerini yerine getirirken amaç olarak kullandığı dini teknolojik aletler sınıflamasında yer almaktadır. Ayrıca gelişmiş ve son zamanlarda ortaya çıkan zikirmatiklerin üzerinde kible yönünü gösteren pusula da bulunmaktadır. Dini teknik araçların hepsinde dini motifli unsurlar bulunmakla birlikte teknoloji ile harmanlanarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu dini teknolojik gelişmenin şöyle bir artışı bulunmaktadır: Dijital gösterge sayesinde bireyin tesbihatini görmesine olanak sağlaması aynı zamanda bireyin dini boyutta azmini ve motivasyonel düzenini oluşturmasını sağlamaktadır. Bu sayede tesbihlerin kullanımı gereği sayısal veri tayin etmemesi bireyin ne kadar tesbihat yaptığının belirsizliğine sebebiyet vermektedir. Bu da bireyin düşünce ve algı yapısında motivasyonunu etkileyebilmektedir.

Dijital göstergeli zikirmatiklerin yanı sıra ezan vakti pro gibi telefon uygulamalarından biri olan iPhone telefonlar için geliştirilen zikirmatikpro uygulaması da geliştirilmiştir. Gaziantep Üniversitesi Fizik Mühendisliği bölümünde eğitim gören Mustafa Tülü isimli öğrencinin bu uygulamayı geliştirdiğinden ve bunun için Apple'a başvuru yapmış olup bu başvurunun da kabul edildiği açıklanmıştır (URL 4). Kullanıma sunulan bu teknolojik aparat sayesinde her yerde kolaylıkla tesbihatin yapılması mümkün kılınmıştır. Dini ritüelini, pratiğini gerçekleştirmek isteyen birey, geçmişten beri süregelen kişi, zaman, mekân kısıtlamalarının dışında kendi dinini kendi pratiğini bağımsız bir şekilde uygulamaya dökmektedir. Bu anlamda çalışmanın amacı kapsamında ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Eski pratiklerin, eskiden yaşanan dini yaşamın, eski dini mekânsal ve zamansal durumların yerini yeni dini yaşamlar, pratikler, zamansal ve mekansal durumlar almaktadır.

5.3.5. Allah'ın İsimlerini Zikreden Konuşan Tesbih

Dini teknik aparatlara bir yenisi daha eklenerek konuşan tesbih de ortaya çıkarılmıştır. Tesbihin üzerinde yer alan düğmeye basarak farklı tesbihler okumakta bu sayede de bireyin tekrar ederek öğrenmesini ve dini eylemini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu aparat ve diğer aparatlar üzerinde teknolojik yansımaları ve ahirete dair izlenimleri barındırmakta, böylelikle hem ibadetlerin yerine getirilmesi hem de teknolojinin sağladığı kolaylıkların kişilerin hayatlarına yerleşmesi durumu söz konusu olmaktadır. Risalehaber.com'un 10 Aralık 2015'te yayınladığı haberine göre, "Kayseri'de hac malzemeleri satışı yapan Hasşerbetçi Mağazaları Sahibi Şeref Hasşerbetçi, "Tespahi çekerken her tanesini çektiğinizde Allah'ın 99 ismini de sırasıyla sesli olarak duyuyorsunuz. Tespihin imame kısmına konulan özel ses cihazının hafızasındaki bu bilgi 99 tespih tanesini çekerek bitirdiğinizde Allah'ın 99 ismini de sesli olarak bitirmiş oluyor." dedi. Şeref Hasşerbetçi, Allah'ın 99 ismi olan Esmâ-ül Hüsna'yı bilmeyenlerin ezberlemek için bu tespihleri satın aldığını aktararak, şunları kaydetti: "İnsanlarımız hem tespih çekiyor hem bu arada tam olarak bilmediği Allah'ın 99 ismini bu sesli metotla tekrar ediyor. Zamanla bu sayede Esmâ-ül Hüsna'yı ezberliyor. Bazı anne ve babalar ise çocukları için bu tespihlerden alıyor. Çocuklarında dikkatini ve ilgisini çeken bu tespih sayesinde gençlerimiz, çocuklarımız Esmâ-ül Hüsna'yı ezberliyor. Zaten bir ay gibi devam edilen sürede insanlarımız Allah'ın 99 ismini de ezberlemiş oluyor." sözlerini ifade etmiştir (URL 5).

Buradan da yola çıkarak konuşan, zikir eden tesbihlerin ve diğer bahsettiğimiz dini teknik alanda geliştirilen teknolojik aletlerin aile büyükleri tarafından öncelikle çocukların dini öğrenme sürecini kolaylaştırması ve dini en doğru, en pratik şekilde öğrenmesi hedef alınmaktadır. Bu söylemle tam anlamıyla dini vecibeleri yerine getirmekte güçlük çeken bireylerin de kullanımına sunulmaktadır.

Yani büyük küçük fark etmeksizin her bireyin faydalanabileceği, yararına olabileceği bir yenilikten söz edilmektedir. Ayrıca çok kısa bir süre içinde birey Allah'ın farklı anlamlarda kullanılan hatta kişilerin çocuklarına isim olarak verdiği adları ve anlamlarını öğrenmektedir. Küçük çocuklar, tesbihin üzerinde bulunan ve sesli olarak kullanıma sunulan kısmı sayesinde çocuklarda daha çok merak uyandırmakta ve ilgi çekici halde olmaktadır. Bu durumda bilinçdışı bir öğrenmeyi gerçekleştirmektedir. Böylelikle çocuklar merak edip öğrendikçe diğer genç ve yetişkinler üzerinde dini teknik aparata dair bir etki uyandırmaktadır. Tesbihin eğitici olması üretilme amacını yansıtmaktadır. Ayrıca bu ve diğer aparatların hacdan, umreden gelen kişiler tarafından oldukça rağbet görmesi hatta kişiyi ziyarete gelen akrabalara küçük bir hediye mahiyetinde verilmesi için toplu alınan bir durumun da söz konusu olabileceği aşikârdır. Zikirlerin doğru ve bir düzen içinde ilerlemesi dindar bireyler için önem taşımaktadır. Bakıldığında her dini teknolojik gelişmenin ardında bireyi kendine çeken "kendi kendine öğrenme", "tek başına yapabilme" söylemi yer almaktadır. Kişiler bu sayede bireyselleşen din, öznelleşen din formunu ortaya çıkarmakta ve ona yönelmektedir.

5.3.6. Ezan Vakti Pro ve Diğer Benzeri Dini Mobil Uygulamalar

Her din, zamanın etkin ve aktif olarak kullanılan teknolojik imkanlarını ve araçlarını kendi dini söylemler, pratikler ve eylemleri yaygın hale getirmek amacıyla kullanmakta ve daha hızlı ve kolay bir şekilde geniş kitle ve topluluklara dini mesajlarını iletmek için kullanmaktadır. Her çağın kendine özgü "o zamanda o popülerdi" diye bahsi geçen teknolojik gelişmesi mevcuttur. Bu bağlamda, her dönem o olanaklardan yararlanmak bireylere o ölçüde kolaylık sağlamıştır. Her dinin kendi söylemleri, telkinleri ve ortaya koyduğu ilkeleri toplumsal ve bireysel olarak her kişi de derin izler bırakarak önemli etkiler bırakmıştır. Kuşaktan kuşağa farklı teknolojik gelişmelerle dini söylemler aktarılmaya çalışılmıştır. Aktarılan dini ilke, öğreti, metinler ise her dönem kendi teknolojik gelişmesiyle gündeme gelmektedir. Örneğin öncelikle taşlara yazılan dini metinler sonrasında matbaanın icadıyla dini metinlerin kitaplar haline dönüşmesine vesile olmuştur. Sonraları ise televizyon, radyo gibi teknolojik araçlar sayesinde cihana yayılmaya çalışılmıştır. Yani zamanın gelişmeleri sadece bilimi, coğrafyayı, tıbbi etkilememiş dini alana da nüfuz etmiştir. Başlarda sesli olarak dünyaya duyurulmaya çalışılan mesajlar sonraları televizyon aracılığıyla görüntülü olarak istenilen mesajlar, iletiler toplumlara duyurulmuştur. Radyo ve televizyon gibi teknolojik gelişmelerin ilerisinde ortaya çıkan ağ toplumu ile birlikte bilgisayar ve internet aracılığıyla bilgi almak istenilen herhangi bir dinin geçmişte nasıl ortaya çıktığına dair ilk ibarelerin yer alması ve iletmek istediği dini öğretilere ulaşılmaktadır. Bu sayede bireyler dinin muhatabı olmak isteyen bireyler dine dair ne varsa gerek bilgisayar ortamı gerekse mobil ortamda bu imkana ulaşmış olmaktadır. İnternetle birlikte dini mesajlar, sınırsız bir kitleye ve toplumlara iletilmektedir. Bu durum nesilden nesile de devam etmektedir. Dini bilgi ve dini hizmetlerin gerçekleştirilmesi için yardımcı bilgiler sunma durumu ya da dini bilgilerin yüz yüze alınabileceği kişi ve kurumlara yönlendirilme durumlarında internet, önemli bir iletişim görevini tam anlamıyla sağlamaktadır. Dini kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen faaliyetler de internet sayesinde hızlı ve yaygın bir şekilde geniş ortamlara, kitlelere ulaştırılmaktadır. Aynı zamanda yapılan dini alanda toplantı, seminer ve konferansların metinsel haline internet'in arşiv kısmından ulaşmak mümkün hale gelmektedir (Vardi, 2012: 87).

Ceplerde taşınan mobil cihazların pek çok yönden ileri teknolojiyle donanımlı hale gelmesi/getirilmesi, internete erişimi ve ceplerde kolay ve rahat bir şekilde taşınır boyutlarda olması "akıllı" denilen bu telefonların gündelik alanda çok farklı amaçlarla kullanılmasına vesile olmaktadır. Akıllı telefon kullanımının ve diğer teknolojik cihazların yaygınlaşması her gün farklı mobil uygulamalara olan talepleri ve buna yönelik istekleri arttırmaktadır. Bu hususta da dijital uygulamalar kendi bünyesinde yerine getirmekle sorumlu hissettiği çeşitli taleplere cevap verme adına namaz ibadeti, Kur'an okuma, zikirmatik, ilmi hal ve amel defteri gibi pek çok alanda uygulamalar, dini teknik araçlar sunmaktadır. Ayrıca bu uygulamaların içeriğinde yer alan Hıristiyanlık, Yahudilik, İslamiyet ve hatta Hinduizm ya da Budizm gibi ritüel ve inançlara yönelik farklı dini mobil uygulamaların mevcut olduğu bilinmektedir.

Dini mobil uygulamaları kullanma ve keşfetme gayesiyle mobil cihazlarına yükleyen dindar kişiler hedef kitleyi oluşturmaktadır. Bu uygulamaların genellikle ve en fazla kullanım amacı, kur'an'ı hatim etmek ve Yasin suresini okumak olduğu görülmektedir. Ayrıca uygulamanın içinde yer alan amel defteri ara yüzüyle günlük hayatın rutin akışında ortaya çıkan manevi gelişmeleri tıklayarak amel

defterini bireyler kendileri tutmaktadırlar. Bu bağlamda, dindar bireyin günlük dini çabalarını, ibadetlerini ölçmektedirler ya da hesaplamaktadırlar. Manevi çizelgenin dökümü ise hem aylık, haftalık hem de günlük olarak arşivlere geçmektedir. Dini mobil uygulamalar açısından en çok tercih edilen iki uygulamanın özelliği ele alınmıştır. Namaz Vakti pro ya da Ezan Vakti pro olarak bilinen ve Diyanet İşleri Başkanlığının mobil cep uygulaması en çok indirilen ve kullanım açısından en üst sıralarda yer alan iki uygulama olduğu için çalışmada yer verilmiştir. Dini mobil uygulamalar ve araçlar, geniş bir kitap arşivinde kendisine yer bulmaktadır. Uygulamanın içinde dini ve manevi içerikli bilgiler, öğretiler ve dini kitaplar bulunmaktadır. Kitaplar hem sesli hem de görüntülüdür. Kutsal zamanlar kişiye bildirimler aracılığıyla iletilmektedir. Dini mobil uygulamalar dini verileri ve dine dair ne varsa dijital bir arşiv üzerinden bireylere sunulma imkânı sağlanmaktadır (Doğan, 2018: 46).

Dini anlamda telefonlara yüklenen mobil uygulamalar (ezan vakti pro, zikirmatik..) ile zamansal olarak ve mekânsal anlamda da sınırlılıklar kaldırılarak dinsel alanla olan iletişim ve kesişim hız kazanmaktadır. Bu uygulamaların büyük bir kısmı ücretsiz olarak yüklenmektedir. En kötü ihtimalle bile 2 dolar gibi düşük bir ücret ile yüklenmesi konuya ve dini alana ilgi duyan kullanıcılar tarafından kısa sürede benimsenmesini ve kabul görmesini sağlamaktadır. Günün hadisi, ayeti, meali, duası Arapça, tecvit gibi tercihler bildirimlerle muhataplara iletilmektedir. Bu dini anlamda tasarlanan uygulamalarla gündelik yaşam içinde dindar bireyin uyarıcılar üzerinden din ile derin ve sıkı bir ilişkisinin olması hedeflenmektedir. Tüm bu durumlar teknolojik anlamdaki bağlılığı arttırmaktadır. Bu anlamda mobilize olan kişilerle birlikte ortaya çıkan dini uygulamalarda, bireyler, Playstore veya Appstore'den ücretli/ücretsiz bir şekilde dini uygulamalara paket halinde ulaşabilmektedir. Bu uygulamalarda kıblegah pusula imkânı, pdf halinde mevcut olan dini kütüphane ile farklı dilde ve farklı hoca ve hafızlardan dinleme seçeneğiyle Kur'an, mesafe olarak kişinin en yakınındaki caminin yol tarifi ve zikirmatik seçeneğine aynı uygulama içinde ulaşabilir oldukları tespit edilmiştir. Bu bahsi geçen uygulamalar içerisinde, insanlar, Kâbe'ye canlı yayınlı bağlanabilmektedir. Ayrıca gelen bildirimler sayesinde o an yaşadığı şehrin, ilçenin, köyün ezan vakitlerine göre namaz vakitlerini kişiye bildirim göndererek haber verilmektedir. Birey ise "kıldım" seçeneğine tıklamadığı sürece, uyarıcı nitelikte ses bildirimleri kişinin mobil cihazına uygulama aracılığıyla gelmeye devam etmektedir. Online/Çevrim içi hatim paylaşımları ile hatimler toplu bir şekilde yapılmaya çalışılmaktadır. Başka özellikler içerisinde sahura uyandırma gibi farklı özellikler de yer almaktadır. Ayrıca Pazartesi-Perşembe oruç hatırlatma özelliği, Cuma namazını kişiye hatırlatma, sabah namazına kaldırma özellikleri uygulamanın öne çıkan ve tercih edilen seçenekleridir. Burada, dini bilgi formlarının ve motiflerinin teknoloji ile birlikte kesiştiğini görmekteyiz.

Habertürk'ün 21.06.2017 tarihli haberine göre; "GPS üzerinden konum bazlı olarak hesaplanan ezan vakitleri, farklı alarm çeşitleriyle ezan okunmadan önce ve okunurken kullanıcıya bildirimle iletiliyor. Kütüphane bölümünde Büyük İslam İlmihali, Tefsir, Namaz Sure ve duaları, Aşr-ı Şerifler, Tesbihat, Veda Hutbesi yer alırken Kur'an-ı Kerim farklı yazıtipi boyutlarıyla ve yatay ekran desteğiyle sunuluyor. Ramazan ayının sonuna yaklaştığımız şu günlerde Kur'an mukabelesinde bulunan kullanıcılar için uygulamada çeşitli araçlar bulunuyor. Farklı hafızlardan Kur'an kıraatlerine yer verilen uygulamanın iPhone sürümünde bildirimleri doğru şekilde almak için zaman zaman çalıştırmak gerekiyor. Aksi halde bildirimlerin aktarımında sıkıntı yaşanıyor." (URL 6)

Dini olan durumlara yönelik bütün teknolojik gelişme ve ilerlemelerde, kolaylaştırma istenilen an ve istenilen yerde ve sorunsuz olma sözleri vurgulanıp gündeme gelmektedir. İbadetlerin, pratiklerin teknoloji aracılığıyla inanç sahibi bireyler için bir yatırım fırsatı oluşturduğu söyleminin genel olarak dile getirildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda farklı dini nitelikteki uygulamalar ve aletler ile dini anlamda heyecanı, merakı ve ilgiyi diri tutması hedeflenmektedir. İbadetler öğretme, kolaylaştırma, sevdirmeye, alışkanlık haline getirme gibi amaçlarla ortaya çıkan dini teknolojiyle beraber inandığı değerlere teknolojik araçlarla etkileşim içinde olan bireyin inancını günlük yaşamını teknolojiyle güncelleştirip temas halinde olduğu bu sayede de daha çok motive olduğu gözlemlenmektedir. Burada inanç şeklinin teknik aşamaya çeşitli şekillerde teması ile beraber (dini teknik ürünler ve uygulamalar) dindar bireye, ahirete yönelik bir geçiş durumu sunmaktadır. Bu durumlarla teknolojik dindarlar, günlük dini rutinlerinde dünyevi araçlar bağlamında metafizik olan durumlara yönelmektedir. Bu sayede de geçiş durumlarıyla kutsal olan durumlara dünyevi olan üzerinden gidildiği ifade edilmektedir (Taburoğlu, 2007: 50).

6 Araştırmanın Metodolojisi

6.1 Araştırmanın Konusu ve Amacı

Hayatın vazgeçilmezi olan teknolojik yenilikler, din kurumuna da sirayet ederek toplumsal bir dönüşüme imza atmaktadır. Dini anlamda pratiklerin, ritüellerin ve uygulamaların gerçek uzamdan sanal uzama taşındığını söyleyebiliriz. Bu süreçle birlikte dini söylem ve uygulamalarda meydana gelen değişimler birçok tartışmalara da sebebiyet vermiştir. Bakıldığında internet ortamına bağlanılarak Kur'an-ı Kerim okumaları abdestsiz bir şekilde veya uzanarak/yatarak okunması durumu yani dini açıdan kabul edilebilirliği tartışılır şekilde olması durumları ortaya çıkmaktadır. Bu gibi süreçler dijital çağın getirileri ile birlikte tüm toplumlarda, dinlerde farklı şekillerde algılanmakta ve yeni yorumlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada bu durumları analiz etmek, değerlendirmek ve yeni süreçlere sosyolojik perspektiften bakmak hedeflenmiştir. Bu nedenle yeni oluşumların teknolojik açıdan farklı biçimde ele alınması birey ve din temelinde hatta toplum temelinde incelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin hayatın bir parçası olmasıyla Dijital Çağa geçiş yaşanmıştır. Bundan dolayı insanların hayatına anlam katan ve kutsal olarak ifade edilen dinin teknolojik unsurlarla iç içe geçmesi durumu söz konusu olmuştur. Böylece yeni bilgiler ve algılamalar ortaya çıkarak dini yaşayış biçimi, dini ritüel algısı değişmiştir. Toplumsal kurumlardan olan dinin toplumun gelişiminden ve dönüşümünden etkilenmesi kaçınılmaz olduğu için din dijitalleşmede nasibini almaktadır. Bu nedenle dijital unsurlarla etkileşime girmekte ve çalışma konusu için önem arz etmektedir. Toplumsal bağlamda dinle ilgili ortaya çıkan yeni düşünce biçimleri, dinsel süreçler, toplumsal ve teknolojik din pratiklerinin dönüşümü toplumsal yapıdaki bireylerin yaşantıları ve deneyimleriyle çalışmaya sunulmakta ve analiz edilmektedir. Çalışmada dini yaşayış biçimlerindeki teknolojik etkiler irdelenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla günümüzdeki insanların teknolojiye başvururken yeni dini ve toplumsal ilişkilerin ortaya çıkmasına ve bunun ilerleyen süreçlerde nasıl şekilleneceğine dair olan süreç merak konusu olduğu için çalışmanın problematiği bakımından önem arz etmektedir. Teknolojinin ortaya koymuş olduğu pek çok gelişme her alanda kendini göstermekle kalmayıp popüler olmayı başarmaktadır. Bu da diğer alanlarda yenileşme adımlarının sıçramasına neden olmaktadır. Dini alanda ise bu adımlar eskiden var olan dini motiflerin yerine onların teknoloji ile yeniden boyut kazanmış ve daha pratik, teknolojik ve güncel halinde dini formların gelmesini sağlamıştır. Yani dijital dünyada dini formlar kendini yeniden üretmektedir. Böyle olunca da toplumda yenileşen dini yaşam biçimleri ortaya çıkmaktadır. Zamanla toplum ve bireyler tarafından bu durum kabullenilmekte ve içselleştirilmektedir. Zamanında olan hiçbir gelişme o zamanda kendi içinde kalmamıştır. Küçükten büyüğe doğru sıralanmış halka gibi zamanla önce bireye sonra aile içinde sonra toplum içinde en son dünya içinde yaygın hale gelmektedir. Böylelikle yeni dini yaşam biçimleri inşa edilmektedir.

6.2 Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel yöntemler, insan doğasındaki karmaşıklığı ve biricikliği dikkate alarak esnek bir bakış açısı sunduğu için sosyal bilimlerde tercih edilmektedir. Bu araştırmada da nitel yöntemlerin esnekliğinden faydalanarak derinlemesine bilgi elde edilmek istenmektedir. Ayrıca verilerin, herhangi bir laboratuvar ortamında ve herhangi bir ölçme aracı kullanılmadan, katılımcıların doğal ortamlarında yapılan gözlem ve görüşme ile elde edilmesi ve sonrasında verilerin araştırmacı tarafından tekrar incelenmesi, düzenlenmesi ve ortaya çıkan verilerin yorumlanması, nitel araştırmanın özelliklerinden olup bu araştırmada aynen tatbik edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45). Bir alan araştırması olan bu çalışma, dini ritüelleri ve ibadetleri teknoloji ile kesiştiren bireylere ilişkin herhangi bir nicel veri ortaya koyma durumu taşımamaktadır. Yalnızca görüşme yapılan kişilerin konu ile alakalı görüşlerinin günümüz dijital toplumuyla ve teknolojik gelişmelerle bağlantısını anlamaya ve analiz etmeye çalışılması durumu söz konusudur. Bu araştırmada, din eğitimi alan gençler ile yapılan derinlemesine görüşmelerde ortaya konulan açıklama, örnekler ve yorumlardan yola çıkarak nitel bir araştırma sunulması hedeflenmiştir. Çalışmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracını oluşturan ve yarı yapılandırılmış formatta düzenlenen "Görüşme Formu" çalışmanın konusu, amacı, önemi ve sorunları temelinde oluşturulmuştur. Araştırma konusuna yönelik kuramsal yazından ve önceki yapılmış olan alan araştırmalarının ortaya koyduğu birikimden de yararlanarak

hazırlanmıştır. Nitel çalışmaların yapısına uygun olarak katılımcıların bağımsız düşünebilmesi amacıyla veri toplama sürecinde, açık uçlu sorular tercih edilerek ve gerekli durumlarda ek sorular yöneltilmesi mümkün kılınması için yarı yapılandırılmış birebir görüşmeler katılımcıların belirtmiş olduğu zamanda gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma konunun içeriğinin hassas olmasından dolayı görüşme tekniğini kullanmayı temel almıştır. Önceden hazırlanan sabit sorular/cevaplar ile bireyleri bir kalıba sokmamak ya da kısıtlamamak ve konuyla ilgili görüşlerini açık bir şekilde ifade edebilme endişesinden kaynaklı olarak görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşmeler yapılırken görüşmecilere yöneltilen soruları yanıtlama sürecinde kişilere özgürlük sağlanmış olup soruların cevaplandırılması şartıyla araştırmaya farklı ve yeni bir bakış ortaya konulabilir düşüncesiyle başka konu ve düşüncelerden söz etmelerine müsaade edilmiştir. Bu çalışma gerçekleşirken ortaya çıkan bazı problemler ve güçlükler çalışma sürecini uzatmıştır. Bu sorunlar görüşmecilerle ilk temas sırasında görüşmenin onlara uygunluk zamanı ve yerinden kaynaklanmıştır. Görüşmecilerin okulda geçirmiş oldukları zaman diliminin fazla olması (sabah 08.00'den 15.05'e kadar) ve bu sebeple mental olarak yorgun olma durumu ortaya çıkmıştır. Buna rağmen çalışmaya katılmayı reddetmemişlerdir. Görüşme yapılacak bireylerle bizzat hedefteki İmam Hatip Lisesine gidilerek çalışmanın izah edilmesiyle beraber gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak çalışmaya katılmak isteyen kişilerle konunun izahı sohbet niteliğinde gerçekleşmiş olup sonrasında ise kendilerine uygun zaman ve mekân sağlanmıştır. Bu hususta da bazı problemler ortaya çıkmıştır. Sebebi şehrin uzak yerlerinden gelen öğrenciler için okul çıkışı servisin bekliyor olması zaman açısından sorun yaratmıştır. Fakat şöyle de bir avantaj vardır ki öğle arasının bir saat olması öğrencilerle sohbet niteliğinde gerçekleşen tanışma, konunun izahı ve buluşma zamanı yerinin ayarlanabilmesi için fırsat oluşturmuştur. Araştırmada gerçekleşen bir diğer zorluk ise görüşmecilerin bir kısmının okulda öğle arasında kantinde/okul bahçesinde görüşme yapmayı uygun görmeleridir. Araştırma içeriğine bağlı olarak yapılan tüm görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Bu duruma karşı herhangi bir tepki gösterilmemesi görüşmelerin zaman açısından verimli kullanılmasına vesile olmuştur. Bu kolaylık görüşmelerin sohbet havasında sürmesine ve görüşmecilerle göz teması kurulmasından dolayı daha samimi cevaplar alınmasını sağlamıştır. Bu durum araştırmacı içinde rahatlık sağlamış olup önemli bir detayın gözden kaçmasına engel olmuştur. Görüşmelerin tamamlanmasıyla beraber görüşmelerin deşifre edilmesi gerçekleşmiştir. Bu süreç ses kayıtlarının yazıya aktarılması ile olmuştur. Sonrasında tekrar dinlenen görüşme kayıtları verilerin analiz ve eksikleri giderme noktasında olmuştur.

Araştırma kapsamındaki bireylerin, dijitalleşme ile farklı bir içeriğe bürünen dini ritüellere ve pratiklere karşı bakışına, fikirlerine ve yorumlarına dair tespitler yapmak, bireyi yeni yönelimlere bağlayan etkenleri belirlemek, dini ritüel algısının değişikliği konusunda olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu açıdan, yeni formlara bürünmüş olan dini ritüel ve pratiklere karşı bireylerin alışma ve özümseme hususu, geleneksel dini yaşayış biçimlerinde ve pratikler üzerinde bağlılık veya kopukluk yönünden yükledikleri anlamı ortaya koyacak derinlemesine görüşme ile analize konu olacak verilerin geniş bir çerçevede elde edilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmacının temel sorusu; "İmam Hatip Lisesi öğrencileri olarak geleneksel dini yaşayış biçimlerinin dijitalleşme ile beraber yeni bir forma bürünmesi doğrultusunda ortaya çıkan dini ritüel ve dini yaşayış algısı ve biçimleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu temel soru bağlamında; küreselleşen dünya ve teknolojik gelişmelere bakılarak dini yaşayış, algılayış ve ritüellerin yeni formlara bürünmesi ile ilgili verileri toplamak, bu doğrultuda ortaya çıkan gelişmeler üzerinde incelemeler yapmak ve bunun toplumsal boyuttaki karşılığı olarak imam hatip lisesi öğrencilerinin gözünden bakmak, öğrencilerin fikirlerine, algılayışlarına yer vererek dini ritüel algının dönüşümünü belirlemek amaçlanmaktadır.

Çalışmada ele alınan din fenomeni ve dijital çağın getirisi olan teknoloji başlığı daraltılarak din eğitimi alan kız öğrencilerde dini unsurların teknoloji ile değişimi ve bağlantısı ele alınmıştır. Böylece çalışmada odak nokta olarak ele alınan tekno-dini pratikler bağlamında değişen, dönüşen ve farklılaşan din fenomeni üzerinden oluşturulan çalışma evrenini Kahramanmaraş İlindeki Kız İmam Hatip Lisesi öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise Kahramanmaraş İlinde yer alan Hacı Mehmet Kalay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde eğitim gören 15 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada örneklem grubuna giren Hacı Mehmet Kalay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesinin seçilme nedeni birçok gerekçeye dayanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, çalışmanın normal şartlarda bitmesi hedeflenen zaman diliminde (Ekim 2022-Nisan 2023) Kahramanmaraş merkez üssünde

olağanüstü bir durum yaşanmış olup, çalışma bu şekilde sınırlandırılmak durumunda kalmıştır. Belirtilen zaman diliminde Kahramanmaraş İlinde bulunan ve karma eğitim sisteminde eğitim gören İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin de çalışmaya katılması hedeflenmekteydi fakat 6 Şubat depreminden ve sonrasında yaşanan olumsuz süreçler neticesinde özellikle okulların ağır hasar almaları durumundan kaynaklı olarak örneklem grubu 13 Ekim-6 Ocak arasında görüşmelerin tamamlandığı, aynı zamanda stajyer öğretmenlik yapmış olduğum Hacı Mehmet Kalay Kız Anadolu Lisesi'nde süreç noktalanmıştır.

"Dijital Çağda Din Eğitimi Alan Kız Öğrencilerde Din Kurumu Algısının Değişim ve Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma" adıyla tamamlanan yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiş olan bu çalışmanın, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığının 11.11.2022 tarihli toplantısında alınan 12 nolu kararla etik kurallara uygun olduğu tespit edilmiştir.

Görüşme soruları 13 Ekim 2022-6 Ocak 2023 tarihleri arasında Hacı Mehmet Kalay Kız Anadolu İmam Hatip Lisesindeki amaçlı örneklem ile belirlenen denekler üzerinde uygulanmıştır. Ayrıca 6 Şubat 2023 tarihinde merkez üssü Kahramanmaraş depreminde dolayı örneklem genişletilememiştir.

7 Bulguların Değerlendirilmesi

7.1 Dijitalleşme Sürecinin Dini Yaşantıya ve Günlük Hayata Etkileri

Çalışmada görüşmecilere "Yaşamımızın bir parçası olan teknoloji ile aranız nasıl? Teknoloji ve dijital çağın dine ve din kurumuna etkileri neler olabilir? Teknoloji dini hayatınıza ve yaşantınıza etki etmekte midir? Mesela bizzat camide Kur'an okunduğunda ne hissedersiniz veya telefon/bilgisayar gibi teknolojik aletlerde Kur'an okunduğunda ne hissedersiniz? Size göre bu ikisi arasında fark var mıdır?" diye sorular yönelterek dijital çağın tam olarak neresinde oldukları konusu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Ek olarak teknoloji ile dinin etkileşim içerisine girmesinin sonucunda neler ortaya çıkacağı konusu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu sorular hakkında katılımcının görüşlerine değinmek gerekirse:

"Teknoloji ile çok etkileşim halindeyim. Günlük hayatta tüm aktivitelerimi yapmak için teknolojiye ihtiyaç duyuyorum. Din kurumu da diğer alanlarda olduğu gibi teknolojiden etkilenir. Dini yaşantılarımızı teknoloji ile birlikte yaşıyoruz. Ben namaz kılmayı internet ortamında araştırıp öğrendim mesela. Sonra Kur'an-ı Kerim okurken yanlış söylediklerimi hissettiğimde açıp dinliyordum ya da yazılışıyla beraber takip ediyordum. Yani teknolojinin hem günlük hayatta hem de dini açıdan faydalı buluyorum. Tabi ki camide Kur'an okumakla telefonda okumak ya da oradan dinlemek arasında çok fazla fark var. Mesela elimize Kur'an'ı alıp okumak için bir hazırlık yapıyoruz, abdest alıyoruz, kıyafetlerimize onların temizliğine özen gösteriyoruz, ortamın temiz olmasına dikkat ediyoruz. Kur'an'ı kerimi yüksekte tutup okumak için özen gösteriyoruz yani bir zahmet etmemiz gerek ve Allah'ın huzuruna çıkacağız sonuçta saygılı olmak için çabalarız. Ama telefonda okuyan ya da dinleyen hususi gidip bu kadar hazırlık yapmıyor bence o yüzden ikisinin dini boyutu da farklı olur diye düşünüyorum." A.F. (16)

Katılımcının söylemleri üzerine, her alanda teknolojinin sirayet ettiğini ve kişilerin ihtiyaçları doğrultusunda istediği özellikte bu teknoloji unsurunu kullanabilmekte olduğunu görmekteyiz. Katılımcıların gerek ödev yapmak, eğlenmek, alışveriş yapmak gerekse dini bilgileri öğrenmek için interneti kullandığını söylemek mümkündür. Dünya çapında da teknolojik anlamda, her alanda yenilikler ve gelişmeler ortaya çıkmaktadır. Bu da toplumun tüm kurumlarını etkilediği gibi din kurumunu da etkilemektedir. Görüşmecinin yorumları doğrultusunda din kurumunun internet ortamında yerini aldığını söylemek mümkündür. Çünkü namaz kılmayı öğrenmek için ve Kur'an'ı Kerim'in telaffuzu konusunda yardım almak için internetten faydalanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca dini içerikli televizyon programlarında karşımıza çıkan ve toplumun güvenini kazanmış hocaların dini unsurları ticarete dökmüş olduğu görüşmecinin yorumları doğrultusunda ifade edilmiştir. Bu durumun bireyler açısından doğru dini bilgi edinme süreçlerini kolaylaştırdığı ve yardımcı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Çünkü dini konularda eksikliği olan bireyler, bu eksikliği gidermek amacıyla dini teknik yenilikleri ve gelişmeleri kullanmaktadır. Bu durumda önceden öğrenilen yanlış bilgilerin bu dini teknik uygulamalar ve araçlar sayesinde doğrusunun öğrenilmesi mümkün kılınmaktadır. Ayrıca bireyler toplu ibadet yapılan dini mekânlarda kişisel temizlik ve bakımlarına

daha çok özen göstermekte olduğundan dolayı ayrıca bu dini mekânlardaki atmosferden dolayı kişilerin huşu içerisinde ibadetlerini yerine getirdikleri görülmektedir.

“Teknolojiyle aram çok iyi. Mesela bir kişi namaz kılmayı bilmiyorsa internetten bakarak kılmayı öğrenebilir diye düşünüyorum ya da sureleri dinleyerek ve manasını araştırarak öğrenebilir. Teknoloji her şekilde hayatımızı etkileyen, hayatımızı değiştirip şekillendiren olaylar. Teknoloji benim dini hayatımdaki etkilerinden biri sureleri dinleyerek daha çabuk ve doğru ezber yapıyorum. Ben yazları Kur'an'ı kerim okumak için camiye gidiyorum. Camide Kur'an-ı kerim okunması içimi çok ferahlatıyor ve kendimi orda daha iyi hissediyorum ama teknolojik aletten okuduğumda da doğru bir şekilde okuyabiliyorum. O yüzden ikisinde de okuması iyi oluyor. Yani bence bir fark yok. Okunacak şey belli, ne yapmamız gerektiği de belli o yüzden her şeyi hatta sadece bu değil her işi düzgün yapmak gerek yani.” N.E. (17)

Katılımcı diğer görüşmecilerden farklı bir fikir sunmuştur. İbadet yapılan mekân (camide) ile ibadeti yapmak için kullanılan aracı (teknolojik alet) arasında farkın olmadığını belirtmiştir. İbadetin yapıldığı unsurlar değil ibadetin kendisinin doğru düzgün yapılması gerektiğinden vurgu yapmaktadır. Diğer görüşmeciler hatta çoğunlukta kalan kısmı teknolojinin bireyi tembelliğe sürüklediğini ve teknolojinin bireyin hayatını yavaşlattığı yönündeki düşünceleri öne çıkarmaktadır. Katılımcının görüşüne göre bireyler Kur'an'ı Kerim okumayı bilse dahi tecvidli okuyamadığından dolayı yanlış okuma kaygısıyla internetten faydalanarak doğru okunuşunu öğrenebilmektedir. Bu da mekân farklılığını ortadan kaldırmaktadır.

“Günümüz şartlarında teknolojiyi mecburen kullanıyorum. Ama bence teknoloji günlük hayatı olumlu etkilese de dinimiz hakkında olumsuz sonuçlar doğurduğunu düşünüyorum. Gün geçtikçe din adamlarına, hocalara ihtiyaç azalıyor. İnsanlar sormak istedikleri soruları internet üzerinden hallediyor. Bu yüzden dinimiz de kendi özünü kaybediyor. Hatta internetteki bilgilerinde güvenilir olup olmadığı tartışılmadan hemen onun doğru olduğuna inanıyorlar. Bu yüzden aslında din kendi temel özünü yitiriyor. Teknoloji dini hayatı da değiştirdiğini söyleyebilirim. Ama benim hayatıma çok bir etkisi yok. Diğer soruya cevap verecek olursam da Kuran'ı canlı bir şekilde karşımda okuduğumda daha çok odaklanır ve daha çok etkilenirim. Ama aynı şeyi telefonda okuduğumda hiçbir ne dini açıdan ne de ruhani anlamda etkilenmem ve odaklanamam. Ayrıca telefonda ciddi bir iş yapmıyordum hissi doğacağı için tam anlamıyla okuduğumu hissetmem. Bu yüzden ikisi arasında oldukça fark var.” S.E. (16)

Katılımcının verdiği cevaptan yola çıkarak, dinin temel özelliklerinden birisi olan düşünme ve akıl etme yolundan vazgeçerek internette karşısına çıkan bilgilerin doğruluğunu teyit etmeden onun çarpıtılmasına ve yanlış anlaşılmasına neden olabilmektedir. Bu da dinin özünün ve temel niteliğinin doğru kavranılmamasına sebep olmaktadır. Ayrıca maneviyat çerçevesinden bakıldığında mushaftan dini bir kitabı okumanın ruha ve bedene daha çok sirayet ettiği fakat teorik olarak mushafta okunması ve teknolojik uygulamalarda yer alan dini kitabın aynı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Farklı olan durum şu ki, teknolojiyi kullanan veya bir şekilde teknolojiye erişim sağlayan dindar bireylerin teknolojiyi dini pratik ve ritüellerinin her kısmında, maneviyat açısından doğrudan almadıkları ve aldıkları kısımda da tesirinin az olduğu durum anlaşılmaktadır. Teknolojik dünyanın görsel, işitsel, belirsizlik barındıran, gerçek olmayan karakteri, manevi evrenden uzaklaşma sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple, doğrudan dini özelliklerle donatılmış bir sanal alemde yaşamak dindarlığı sürekli derinleştirici bir yönelim söylemine çıkarmamaktadır. Telefonda Kur'an okunduğunda dini bir kitabı okuyor ve dokunuyor gibi değil de sıradan bir yazı okuyormuş gibi hissettirdiği görüşü ifade edilmiştir. Ayrıca telefonda okunduğunda kişinin odaklanma güçlüğü yaşadığı görülmüştür.

“Teknolojiden olabildiğince uzak kalmaya sosyal medyadan olabildiğince uzak kalmaya çalışıyorum. Teknolojinin dine zararları var bence çünkü insanlar dine ayıracakları zamanı araştırıp kendileri öğrenmek yerine telefonda beyinlerini sosyal medyaya akın ettiriyorlar ve insanlar başka ülkelerde neler olduğunu görüp özeniyorlar ve kendi özümüzden uzaklaşma yaşamaktadır. Onun dışında ben telefon ile değil bizzat görüp dokunup öyle okumak isterim. Canlı bir şekilde yapıldığında manevi olarak daha çok hissedilmektedir. Ama telefon sesli okuma sayesinde de okumamız düzeliş gelişebilir ve yapılan yanlışları bu şekilde düzeltebiliyoruz.” D.Ç. (16)

Katılımcının hem telefonda hem de bizzat dini bir kitap olan Kur'an-ı Kerim'i eline alıp okuyup öğrenmek, onun maneviyatını hissetmek istemesi bireylerin anlatmak istediklerini özetler niteliktedir. Aslında diğer katılımcılar da keskin bir biçimde teknolojinin olumsuz özelliklerinden bahsetseler de aslına bakıldığında hiç de öyle olmadığı görülmektedir. Çünkü teknolojinin dine karşı

olumsuz özelliklerini ve etkilerini yansıtırken birkaç cümle sonrasında dine karşı teknolojinin olumlu etkilerinden de bahsetmektedirler. Bu doğrultuda teknoloji hem dini hem bireyin kendi hayatını olumlu ve olumsuz şekilde etkilemektedir. Dini kitapların her ortamda taşınma durumunun söz konusu olmamasından dolayı telefonlara yüklenen dini kitap ve uygulamalar sayesinde bu zorluk aşılmaktadır. Bu durum teknolojinin getirdiği imkanlardan birisidir fakat farklı bir açıdan bakacak olursak dini kitabı bireyin okuduğunda aldığı manevi ikliminin telefonda okuduğunda aldığı manevi iklimle aynı etkide olmadığı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bir diğer katılımcının görüşleri ise şu şekildedir:

“Telefonum olmadığı için çokta telefon bağımlısı değilim. Teknolojinin din üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Olumlu etkisi namaz kılmayı öğretmesi ve dinle ilgili bilgilere kolay erişim sağlamakta, olumsuz etkisi ise telefona dalıp namazı ya da ibadetlerimizi yerine getirmeyi unutabiliriz. Ancak sürekli dinimizi telefon üzerinden ya da teknoloji üzerinden yaşamaya çalışırsak yani kuranı bile artık elimize almaz hale gelirsek zaten telefondaki uygulamalardan okuyoruz diye düşünürsek yanlış yapmış oluruz. Ayrıca camide Kur'an okunması ya da kendi elimize alıp bizzat kendimizin ona dokunup onunla temas halinde olması daha önemli çünkü o şekilde beni heyecanlandırıyor, duygulandırıyor. Telefondan dinlendiği zaman normal bir ses gibi geleceği için ikisi arasında fark olacağını düşünüyorum.” S.K. (16)

Katılımcının ifade etmiş olduğu yorumlamalar neticesinde teknoloji pek çok içerik sunmakta olduğuna fakat bu durumun her anlamda olumlu veya olumsuz etkisinin olabileceği yönündedir. Birey teknolojinin getirdiği bu içeriklerin, ibadetlerin ihmal edilmesine sebep olacağını düşünmektedir. Aslında temel düşünce teknolojinin dini öğrenmek ve dini bilgileri edinmek için kullanıldığı durumda fayda sağladığı gibi zamanla dini teknoloji üzerinden yaşama durumunu beraberinde getirmesi dinin özünün yitirilmesine sebebiyet vermektedir bu durumda teknolojinin ne için, ne amaçla kullanılması konusu önem arz etmektedir. Böylelikle teknoloji ve din dengede tutulmalıdır. Konuyla ilgili bir diğer katılımcının görüşü ise şu şekildedir:

“Teknoloji deyince benim aklıma sadece internet gelmiyor o yüzden her türlü kolaylık sağlayan teknolojik aletleri filan düşünüyorum. Bu bakımdan teknoloji hayatı kurtaran bir gelişme bence ve aram bu yüzden çok iyi. Dinin de teknolojiyle etkileşim içinde ve teknolojiden etkilenmektedir. Mesela en basitinden camilerde tüm halka ses duyuracak düzeyde hoparlörler var bu bile teknolojidir hem de teknolojinin dine etki etmesidir yani. Ben namaz kılarken yanlış yaptığım bir şey olunca direkt internete sorarım. Oradan doğrusunu öğrenmeye çalışırım. Huzursuz olduğumda uyumadan önce Yasin suresini dinlerim. Telefonuma dini bir uygulama var ezan vakti diye onu yüklemiştim. Oradan günün hadisini, ayetini, namaz vaktini takip ediyorum. Bu şekilde günlük yaptığım alışkanlıklar değişiyor. Ayrıca camide de Kur'an okusam ya da telefonda da Kur'an okusam ben aynı duyguları hissetmem çünkü telefonda aynı sosyal medyada gezmiş gibi bir his verir ama elimize alıp okuyunca, camide filan okuyunca daha huzurlu, mutlu, imanlı hissederim. Davranışlarıma filan her iki durumda da dikkat ederim sonuçta okuduğum şey normal bir kitap değil yani. Abdestimi alırım, gerekli özeni gösteririm sadece his olarak aynı şeyler olmaz.” S.D. (16)

Katılımcının da dediği gibi, teknolojinin kişilerin pratiklerini, ritüellerini, ibadetlerini bir şekilde etkilediğini ve yeni davranış örüntüleri ve biçimleri ortaya çıkardıklarını söylemek mümkündür. Fakat ibadetlerin yapıldığı ortamlarda ya da bireyin kendisinin dini kaynaklara birebir ulaştığı durumlarda manevi olarak hissettikleri duyguları teknoloji ortamında hissetmediklerini veya daha az manevi hissiyat olduğunu söylemek mümkündür. Teknoloji dini anlamda ve pek çok alanda çeşitlilik sağlamaktadır. Bunun çoğu birey tarafından faydalı bir durum olduğu söylenebilir de bazı bireyler tarafından pek de faydalı olduğunu söylemek yanlış olmaktadır. Öze bakıldığında din, bireylerin yaşamlarına önemli ölçüde etki bırakan bir kurumdur. Bu bağlamda dinin teknoloji ile etkileşim içinde olması dinin kendi içerisindeki farklı boyutları da ortaya çıkarmaktadır. Farklı boyutlar insanların dini yaşama biçimlerini değiştirmekte ve dinin nasıl yaşanılması gerektiğine dair dini algılama ve yaşama durumları da farklılaşmaktadır.

Tüm katılımcıların verdiği yanıtlardan hareketle, genel olarak Kur'an-ı Kerim'i bizzat dini ibadet yerinde ve onun maneviyatını yaşayarak, dokunarak, temasta bulunarak okumanın daha anlamlı olacağı, teknolojik aletler ve uygulamalardaki sesli veya görüntülü dini kitap okumanın manevi etkisinin daha az olduğu kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra teknoloji, dine ve pek çok alana kolaylıklar sağladığından dolayı bireyler tarafından çoğunlukla tercih edilmektedir. Bu sebeple teknoloji, din eğitimi açısından önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki dine dair öğretici ve akılda tutucu pek çok uygulama ve programlar bireyleri teknolojiye daha çok

yakınlaştırmaktadır. Dini ibadetleri ve dinen emrolan/yasak olan şeyleri hiç bilmeyen ve öğrenmek isteyen bireyler de dine yönelirken öncelikle teknolojinin ortaya koyduğu kolaylıklardan ve gelişmelerden yararlanmaktadır. Dini bilgiler konusunda tereddüte düşen konu ve hususlarda teknoloji başvurulmuş ilk kaynaklardan biri haline gelmiştir. Bu durumda teknolojik gelişmelerin, dijital unsurların dine, din kurumuna ve diğer alanlara etkisinin yadsınamaz olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini ibadet ve ritüelleri teknolojik gelişmelerden elde edilen bilgi, beceri ve tecrübeler sayesinde elde eden bireyler, teknolojinin merkezde olduğu bu pratikler, programlar üzerinden dini değerlerin ve ibadetlerin yeniden üretimi gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra bireyler, günlük yaşam içerisinde dini yaşantı ve manevi mutluluğu sağlama amacı içerisinde olmaktadır. Dijital çağ, teknolojik gelişmeler ve dinin bu gelişmelerle etkileşimi günden güne artarken dine yönelik ortaya çıkan uygulamalar ve dini teknik aletlerin dine ve bireylerin dini yaşamlarına olan etkisi, sağladığı kolaylığı, pratik kullanımı, eğitici olması, teknoloji ile birlikte hızlilik ortaya çıkması durumu söz konusu olmaktadır. Ayrıca toplumun temel taşları olan bireyler, hayatlarındaki dini alışkanlıklarını bireyin içinde bulunduğu toplum, aile yapısı, içinde konumlandığı durumlara göre maneviyatlarının ne derecede önemli hale geldiğini veya bireylerin dini yaşamlarını ne ölçüde etkilediğini anlamaktayız. Bu şekilde bireylerin dini hayatları şekillenmektedir. Günümüzde ortaya çıkan dini teknik aletler ve ibadet teknolojilerine yönelik kullanım amacı, süresi her bir görüşmeci de aynı oranda ve aynı düzeyde olmamaktadır. Farklı açıdan bakıldığında birey olarak herhangi bir aracı koymadan dine dair bilgi ve birikimler elde edilebilmektedir. Bir nevi yüz yüze mecburiyetlerin dışında farklı yollar ve alternatifler doğmaktadır. Bu durum bireylerin yaşamlarına sirayet ederek teknoloji kullanımını ve teknoloji-yaşam arasındaki iç içeliği arttırmaktadır.

7.2 Dini Pratiklerin ve Uygulamaların Değerlendirilmesi

Dini pratik ve uygulamaların değerlendirilmesi açısından görüşmecilere; Dini bakış açısıyla ortaya konulan teknolojik aletler/araçlar ve uygulamalar (Namazı yeni öğrenenler için namaz kıldırarak kıblegah seccade, hatim matik, zikirmatik, Besmele okuyan bardak, Ezan vakitlerini hatırlatan ve içerisinde farklı kategorileri barındıran uygulamalar, Allah'ın isimlerini zikreden tesbih, Kur'an-ı Kerim okuyan kalem vs.) için ne söyleyebilirsiniz? Bu uygulamalar ve aletler hakkında bilginiz var mı? Diye bir soru yöneltilecek konu hakkındaki fikirleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili yanıtlara bakacak olursak:

"Teknoloji sayesinde ortaya çıkan tüm bu uygulamalar dini daha çok yaymayı, her insana din hakkında bilgileri ulaştırmayı amaçlıyor. Çevremizde sıklıkla kullanılan dini uygulamalar örneğin, ezan vakti pro, zikirmatikler veya diğer uygulamalar pratik ve dini içerikler barındırdığı için insanlara bazı şeyleri öğretmede kolaylık sağlayarak ibadetlerimizdeki verimliliği arttırmaktadır. Ayrıca bu uygulamalar insanın iç dünyasındaki dini bilgilerini ve imanı arttıran etkisinin yanı sıra gün içinde Allah'ı hatırlamamıza, ona şükretmemize, onun için ibadet etmemize yardımcı oluyor. Bu yüzden insanlar tarafından kabul görmemesi de imkânsız oluyor elbette." B.Y. (16)

Katılımcının görüşlerinden hareketle, dindar bireylerin günlük yaşamdaki koşturmaya bağlı olarak bir hatırlatıcıya ihtiyaç duyması, dindar birey ile teknolojinin yollarının ortak noktada buluşmasını da beraberinde getirebilmektedir. Öncelikle baktığımız zaman tercih edilen ibadet teknolojisi kullanımının her katılımcıda aynı aşamada ve çeşitlilikte olmadığını söylemek mümkündür. Ayrıca insani anlamda hiç kimseye ihtiyaç duymadan ve bir aracı olmadan dini eğitim alabilmenin söz konusu olabildiği durum ortaya çıkmaktadır. Yüz yüze olan dini eğitim, etkileşim ve iletişim yerine dini mobil uygulamalar, dini teknik aletler ve ibadetin kolaylaşması, pratikleşmesi adına teknolojinin kullanılabilirdiği çıkarımında bulunabilmekteyiz. Günümüzün modern yaşamı bağlamında bir kitle iletişim aracı olması durumundan da öte bir çağ olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumdan da ziyade günlük yaşamın bir elementi haline dönüşen mobil uygulamalar rahat, hızlı ve kolay erişim sağlamakta ayrıca kullanım açısından basit olması ve interaktif yapıda olması dini bilgiye erişimde pratiklik sağlamakta olduğunu görmekteyiz. Bu nitelik ve özelliklerden dolayı dini mobil uygulamalara ve dini teknik aletlere, gelişmelere, yeniliklere talep artmaktadır. En önemli olduğunu düşünülen niteliğin, dini bilgiye erişimin hızlı, pratik ve kolay olması durumu olduğu yorumlanabilir. Baktığımız zaman değişen durumun İslamiyet veya İslam'ın buyrukları, yasakları, ibadetleri olduğu görüşü değildir. Bu noktada değişen şey, İslamiyet'i ve buyruklarını öğrenme biçimidir. Kişilerin bireysel anlamda kendilerine katmış oldukları ibadetleri, dine ait emir ve yasakları, ritüelleri ve zikirleri pratiğe dökerken bunların devamlılık arz etmesi ve düzenli olması açısından teknolojiye

başvurulduğunu ve destek aldığı açıkça ifade edilmektedir. Bu duruma dair, teknolojik unsur ve araçların kullanımı, içinde yaşanılan toplumun zemini ve yapısı bakımından önem kazanmaktadır. Toplumsal zemine ve yapıya uygunluk durumunda kastedilen, toplumun kültürel, coğrafi, ekonomik uygunluğudur. Birey dini anlamda eksikliğini ve yetersizliğini çektiği bilgi ve öğretilere erişmede aracı olarak din hocalarını veya dini kurum/kuruluşları tercih etmemektedir. Bunun yerine teknolojik unsurları, yenilikleri, teknolojik aletleri tercih etmektedir. Tercih edilen bu araçlar ve uygulamalar aracılığıyla ortaya konulan bilgiler kişiler tarafından benimsenir. Bu sayede de ibadetlerin günlük yaşam içerisinde bir sisteme oturtulmasında yardımcı olmaktadır. Burada ifade edilen, teknolojiyi yaşamının merkezine koyarak dini yaşamaya çalışan dindarların ibadet teknolojisi ve yeniliğine dair yorumları söz konusu olduğunda bu yorum ve neticelere bakarak dini bilgiye erişme ve bunu uygulamaya dökme durumlarında kullanılan araçlar farklılaşmaktadır. Yani araçlar değişime uğramaktadır. Bu bağlamda dini bilginin ve öğretinin ortaya konuluşunda bir dönüşüm ve değişime vurgu söz konusudur.

“Tüm bu dediklerinizi hem duydum hem de televizyon programlarında denk gelip satışının yapıldığına şahit oldum. Aslında bunlarla ilgili bende şöyle bir şey demek istiyorum. Çocuklar ve yetişkinler için özellikle dikkat çekici olduğu için bence güzel ürünler. Örneğin, konuşan bardak ya da konuşan tesbihler üzerinde ya da içinden ses gelmesi çocukların dikkatini çekerken hem de çocuklara dini öğretirken telefona yüklenen uygulamalar da yetişkinler için bence çok kullanışlı. Geneline baktığımızda da alışkanlıklarımızı düzenleyebiliriz. Dini anlamda yapmak isteyip de yapamadığımız öğrenmek isteyip de başkasından yardım almaya utandığımız, bizler için de oldukça faydalı, kullanışlı, pratik, eğitici, öğretici aletler olduğunu düşünüyorum. Teknoloji ile bu gelişmeler ortaya çıkmamış olsaydı belki biz hala cehalet devrinden bahsediyorduk. İnsanların inançlarını başka bir insan tarafından, onun anlattıklarıyla, yaşadıklarıyla bilmesi, en eskiye de bakarsak putlara tapılması, cennetten arsa satın alınması gibi çok çok durumlara günümüzde de rastlardık. O yüzden aslında teknolojinin dini hayatımıza ve insanın maneviyatı geliştirmesinde çok etkisi vardır. Çalışan insanlar olsun iş yerinde en azından besmeleyi ağız alışkanlığı ediniyor teknolojiyle.” S.A. (16)

Bu yorumlar bağlamında teknolojinin ortaya koymuş olduğu dini aletler ve uygulamalar, dindar bireylerin dine yönelme isteğini, şevkini hatta bu konudaki ritüellerin, inançların günlük hayatın rutini içerisine yerleşmesi için dini pratiklerinin sistemli hale gelmesi, disipline olması açısından önemli bir araç olmakta ve kişileri yönlendirmektedir. Tanrısal ve kutsal olana ulaşma konusunda dinsel amaç için kullanılan teknolojik aletlerin kullanan kişilere yönelik farklılıklar gösterdiği söylenmektedir. Dini amaca yönelik kullanılan teknolojik aletlerin göstermiş olduğu bu farklılıklar, zamansal anlamda ve mekânsal olarak olabilmektedir. Dini hafızada dinsel bilgiye erişme, dini mekânlar ve din hocaları aracılığıyla olurken zamansal gelişmelere bağlı olarak dijital çağ bağlamında ibadet teknolojisinin de ortaya çıkmasıyla birlikte teknoloji bazlı bir dinsellik var olmaktadır. Kutsal ve dinsel alanda, dini eğitim konusunda ve ibadetleri öğrenme biçiminde değişim söz konusu olmaktadır. Farklı tecrübelerden yola çıkarak ortaya konan dini teknik aletler kişilerin dine dair olan ilgi ve motivasyonlarını arttırmakta ve heyecanlarını yüksek tutmaktadır. Bunun yanı sıra teknolojinin dinsel alanda uygulanabilirliğinin ortaya çıkması durumu olmuştur. Bu sayede dini anlamdaki yenilikler çeşitlenmekte ve günlük yaşamda dindar bireyin ibadet teknolojisi kullanımı artmaktadır. Dindar kişiler için dini yaşamda teknolojik aletler tıpkı bir asistan görevi üstlenmektedir. Bu sayede yardımcı olarak kullanılan teknoloji, dini ritüellerin, ibadetlerin ve pratiklerin rutine dönüşmesine ve alışkanlık haline getirilmesine destek olmaktadır.

“Ben bu tür uygulamaları doğru buluyorum çünkü toplumumuzda bazı yaşlılarımız veya gençlerimiz kur'an okumayı, namaz vaktini bilmiyor olabilir. Bu yüzden onlar açısından iyi bir uygulama olduğunu düşünüyorum. Dini yaşamak için tabiki de bunlara, bu uygulamalara, araçlara ihtiyaç yok ama bunlarda hem teşvik ediyor hem de insanı heveslendiriyor. Hayatın koşturmacası içinde her şeyin hızlı yaşandığı ve bu hızında durdurulamadığı gerçeği bireyi telaş içine sokuyor. Bu yüzden en azından dini hayatı bir nebze de olsa kolaylaştırmak herkes için iyi olacaktır.” N.E. (17)

Yapılan görüşmelerden yola çıkarak dindarlığın ibadet boyutunda bir devamlılık, sistemsellik, pratiklik, kolaylık, hızlılık, hatırlatma gibi özellikleri olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. İnanç boyutuna bakıldığında ise dindar kişilerin inanç ve imanını arttıran bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak olumlu özellikleri ortaya konulsa da dini olarak etkileşim konusunda cemaat ortamından uzaklaşmayı ve cemaatin bulunduğu mekânsal hissiyattan da uzaklaşmayı getirebilmektedir. Misal bireyler İslam dininin kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i dini mekân olan camide

imamlar aracılığıyla öğrenmek yerine Kur'an okuyan kalem sayesinde veya namaz kılmayı bilmeyen bir bireyi dini vasıflı kişiler aracılığıyla namaz ibadetini öğrenmek yerine teknoloji ile ortaya konan namaz kıldırıcı kible gâh seccade ile öğrenebilme imkanını tercih etmektedirler. Yapılan görüşmelerde dindarlığın farklı boyutlarının (inanç, ibadet ve etkileşim) çeşitli biçimlerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Böylelikle gerçekleşen görüşmelerden çıkan sonuçlara göre tekno-dindar birey, şehir yaşamındaki yoğunluk ve koşturmadan dolayı dini herhangi bilgi, öğreti, kişi, kurum ve kuruluşlardan veyahut dini vasıflı görevlilerden etkileşim, iletişim ve dini hissiyat açısından uzaklaşmak durumunda kalmaktadır. Dini alanda ortaya çıkan dini teknik unsurların ibadeti tamamlayıcı bir yapıda olduğu ve etkileşime geçildiğinde kişinin mekânsal algısını farklılaştırabildiği bulgusu gözlemlenmektedir. Farklı açılardan bakıldığında ise ibadet teknolojisinin sunmuş olduğu imkanlar ile bireyin ibadet biçiminin değişmediği ifade edilmektedir. Bu durumun yanı sıra ibadet teknolojisi, dini kolaylaştıran işlevde ve kentsel alanda yaşamını idame ettiren birey ile dini yaşamı birbirine uyumlu hale getirebilen nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Çoğu yorumda bahsedildiği üzere ibadet sistemi içerisinde dini pratikleri yerine getirme sıklığı ve bu bağlamda bir hassasiyet içermesi dindarlık tanımsallaştırılması ve kavramsallaştırılması bakımından oldukça önemli boyuttadır. Tekno-dindar bireylerin dini pratiklerini belirli aralıklarla yerine getirmeyi unutmama durumu ve daha kusursuz, hatasız öğrenme/yapma gibi durumlarından dolayı teknolojiye başvurabilme olasılığı artmaktadır. Bireyin duygusal yönü ve toplumsal yönü ortaya konulduğunda dini yaşayış biçiminde kusursuz bir alet gibi işlevlerini yerine getirme durumu söz konusu olamamaktadır. Bu konuda dini hayatını istikrarlı bir şekilde sürdürmek isteyen dindar bireyler dini alandaki teknolojik araçlara ve uygulamalara ilgi gösterebilmektedir. Teknoloji bağlamından dini olana mesafe kolaylaşmakta ve dini yaşayışa temas, ilgi ve motivasyon artmaktadır. Dini alandaki ulaşılmazlığı ortadan kaldıran analiz edilmiştir.

“Günümüzde baktığımızda en basitinden çevremizdeki insanlar o kadar rahatlığa kolaylığa alışmış ki her şeyi hemen internet üzerinden hallediyorlar. Çünkü insanların gün içinde çok fazla işi oluyor bu yüzden de hem rahatlığı seviyorlar hem de oturdukları yerden istedikleri bilgiye kafalarındaki soruların cevabına ulaşmak istiyorlar. Bu bütün saymış olduklarımız bu gelişmeler aletler hepsi insanları dini anlamda daha da geliştiriyor, öğretiyor. Böyle olunca büyük küçük herkes bu aletlere yöneliyor. Çünkü sadece öğreticiliğinin yanında hatırlatma, alışkanlık haline getirme özelliği de hatta ve hatta amel defteri tutma özelliği de kendine çekiyor.” S.E. (16)

Bu yanıtlar neticesinde dindar olarak tanımlanan kişilerin gün içerisinde bir uyarıcı ya da hatırlatıcıya ihtiyaç duyması, dindar olan birey ile teknolojinin ve dijital çağın kesişimini de birlikte kılmaktadır. Dindar bireyin günlük yaşamında dininden, kutsal olandan uzaklaşmaması ve dini olanla arasına uzaklık girmemesi adına bu dini teknik aletler ve uygulamalar, bir uyarıcı ya da hatırlatıcı olarak da kullanılabilir. Teknoloji bu bakımdan uyarıcı, yönlendirici, öğretici, hatırlatıcı, eğitici ve pratik bir etkiye sahiptir. Bununla beraber din, dinsel, ibadet biçimleri teknoloji ile yeniden kendini üretmekte ve farklı açılardan şekillenebilmektedir.

“Yaşlı kesim ve çocukların öğrenmesi için iyi bir uygulama olduğunu düşünüyorum. Hepsini zaten dini öğretmek ya da kolaylaştırmak amacıyla üretildiği için dini de öğrenmeyi eğlenceli hale getiriyor bence. Bu uygulamalar hem öğretici oluyor hem de bilgileri doğru ve düzgün öğrenmenizi sağlıyor. Önceden olsa dini anlamda bir soru soracak olsak anne babamızın bilemediği ya da bilmediği soruları caminin imamına sorardık ama şimdi hem teknoloji geliştirdi hem de bu yeniliklerle ortaya çıkan bu aparatlar sayesinde de kendimiz başımıza doğru bir öğrenme gerçekleştiriyoruz Bir de dinimizi unutmuyarak ibadetlerimizi hayatımızda alışkanlık haline getiriyoruz.” H.İ. (17)

Bu yanıttan yola çıkarak dini anlamda bireysel öğrenmenin ve öznelleşen dinin önem kazandığını görmekteyiz. Bu durum başka kişilere ihtiyaç duymayı azaltarak hem bireyin özgüveninin artmasına sebep olmakta hem de dinin bireysel anlamda doğru ve istenilen zamanda öğrenilmesini sağlamaktadır. Yapılan görüşmelerde alınan yanıtlardan hareketle Bellah'ın belirttiği gibi dijital ve modern dünya düzeninde din, bireysel bir değer olarak nitelenmektedir. Bakıldığında bu hal, yeni dini formların öznel manada ve bireysel değerde olmasını ortaya çıkarmaktadır (Arslan, 2011: 9).

“Bence bu uygulamalar baktığımız açığa bağlı olarak faydalı ya da faydasız olur çünkü faydalı acıdan dalgınlığımıza gelip namazı ya da ibadet yapmayı unuttuğumuzda telefonumuzdaki bu uygulamalar sayesinde ya da kullandığımız bu dini teknik araçlar sayesinde bize bildirim gönderir. Bu sayede unutmamış oluruz. Ama eğer ki saydığımız uygulamalar, aletler ibadeti benim yerime yapacaksa bize asla bir fayda sağlamaz çünkü biz hiçbir çaba ve zahmet içerisine

girmeden her şeyi başkasından bekleme durumuna girmiş olacağız. Böylece ibadet etmenin de hiçbir maneviyatı hiçbir huzuru hiçbir anlamı kalmamış olur.” S.K. (16)

Ortaya çıkan bu ibadet teknolojisi kullanımının her bireyde farklı seviyede ve farklı çeşitlilikte olduğunu söylemekte fayda vardır. Ayrıca kimseye ihtiyaç duymadan bireysel olarak kişi kendi kendine dini eğitimini devam ettirebilmekte, öğrenebilmekte, paylaşabilmektedir. Mecburi olarak yüz yüze olan dini eğitimlerin ve etkileşimlerin yerine dini amaçla ortaya çıkmış olan mobil uygulamalar ve dini teknik araçlar kullanılabilen şekilde çıkarımını yapmak mümkündür. Her anlamda dinleyeyim mobil uygulamalar ve dini teknik aletler erişim açısından rahat kullanım açısından basit olması sebebiyle hayatın bir parçası haline gelmiştir ve bu durumlara ulaşma konusunda pratiklik sağlanmaktadır (Çamdereli, Onay Doğan, Kocabay Şener, 2015: 152). Bu uygulamalar üzerinde bahsettiğimiz kullanım açısından kolay olması erişiminin rahat olması ayrıca pratik ve güncel olması bu uygulamalar için kalemin artmasına vesile olmaktadır. Bu dini teknik uygulamalar ve aletler ile değişen İslam dini ve İslam'ın emir ve yasakları, buyrukları, ilkeleri, ibadetleri değildir. Bahsedilen değişiklik İslam'ın emir ve yasaklarını öğrenme biçimidir. Bu öğrenilen ibadetleri eyleme dökerken süreklilik ve düzenlilik, disiplin açısından teknolojiye başvurulmaktadır.

Bu bağlamda yapılan derinlemesine görüşmeler ile dindar bireylerin teknolojiyle beraber dini olayların manasını ve niteliğini öğrenmeye çalışırken dini hayatlarındaki yaşayışlarında teknolojik etki ve tepkilere olumlu baktıkları anlaşılmaktadır. Elbette buna karşı tepki geliştiren ve eleştiren katılımcıların varlığı da söz konusudur. Burada dindar bireyler, dine karşı bağlılıklarını dijital çağın getirisi olan teknoloji bağlamından basit, pratik, kolay ve hızlı yaptıklarını düşünmektedirler. Bu durum dinin teknolojik etkilerini ortaya koymaktadır. Dine dair ortaya konan teknolojik unsurlar, dini uygulamaları ve pratikleri bir arada yerine getirerek kaynaştırmak amacıyla önemli bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde enformasyon sosyal yapısının gelişimi ve dijitalleşmenin, teknolojinin sunduğu yeni fırsatlar ve alanların dini bilginin niteliğini de büyük oranda etkileyip değiştirmiş olduğunu görmekteyiz. Bu etkiler çok yönlü olabilmektedir. Bunları genel olarak dini bilgi ve öğretinin niteliğinin değişmesi/dönüşmesi, dini iktidarın demokratik hale bürünmesi, dini anlamda bireyselleşme ve dini öğretinin, bilginin metalaşma durumu, son olarak da tüketim konusuna dönüşmesi gibi aşamalar olarak özetleyip ifade edebiliriz. Dijitalleşmenin getirisi olan ve dini alana da yansıyan ibadet teknolojisi, günlük hayatın dini kısmı içerisinde karşımıza farklı şekillerde çıkabilmektedir. Toplumlarda var olan dinin teknolojik sembollerinin, metaforlarının veya formlarının yansımalarıdır. Bu açıdan değerlendirmek gerekirse; “dindarlığın özel hayata ilişkin bir deneyim olduğu yönündeki genel geçer kanaatler artık sorgusuz bir şekilde kabul edilmektedir” (Subaşı, 2002: 34). Burada teknolojik unsurların doğal olan bağlara karşıt bir tavır sergilemesi veya bu bağları aşındırması durumu akıllara şüphe düşürmektedir. Ortaya çıkan yeni dünya düzeninde din olgusu dijital dünyada konumlanmış ve dinlerin kendilerini temsil ettiği kitle iletişim araçları üzerinden vizyonlarını ve misyonlarını topluluklara erişirme fırsatı doğmuştur (Haberli, 2013: 860). Bakıldığında yine teknolojinin, internetin ve dijitalleşmenin günlük yaşamda dini anlamda ve dindar bireyler için bir imkân olduğu, bu durumu kullanan kişiler için olanaklar sunduğu söylenebilmektedir.

8 Sonuç ve Öneriler

Günümüzün gelişmiş ve değişmiş iletişim teknolojilerini düşündüğümüzde işlevsel olarak ve kolaylık sağlaması bakımından geleneksel medya unsurları ile dijital medya unsurları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum toplumun yapısında değişikliklere sebebiyet verdiğini görmekteyiz. Hatta yeni bir kuşağın ortaya çıkmasını da bu dijital döneme geçiş sürecindeki dönüşümden kaynaklandığını söyleyebilmekteyiz. Buna bağlı olarak dijital yaşamın getirmiş olduğu kolaylıklar din alanına sirayet etmiş ve insanların dini yaşayış ve algılayış biçimleri değişmiştir. Bu durumu örneklendirdiğimizde Kur'an ve Namaz gibi dini ritüelleri öğrenmeye yönelik dijital çağla birlikte gelişen ve her kesimin ayrıca her din mensubunun erişebileceği şekilde Google Play Store gibi ya da App Store gibi uygulamalar üzerinden programları indirerek dini bilgileri öğrenebilme imkanı genişlemiştir. Önceden böyle bir imkan yokken birebir din adamları ya da bu ritüelleri bilen bireylerden yardım alarak dine dair uygulamalar öğrenilmekteydi. Fakat günümüzde dijital çağın getirdiği imkânlarla bu durum değişmiştir. Ayrıca dijital çağın getirmiş olduğu bu gibi avantajlar

bulunurken dezavantajlar da ortaya çıkmaktadır. Dinin gerçekten ve samimi bir şekilde yaşanıyor olabileceğine dair sorular ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, dijitalleşmenin gün geçtikçe süreci etkisi altına almasıyla ve yeniliklerin hız kazanmasıyla ortaya çıkan yeni dünya düzeninde dini algılarda, yaşayışlarda bireylerinin tercih ve yönelimlerinin nasıl şekillendiği, bu gelişen ve dönüşen durumlara karşı nasıl tavır aldıkları ve eğilimlerinin ne yöne evrildiğini toplumsal yaşantılardaki örnek uygulamalar ve pratikler üzerinden değerlendirmesi amaçlanmıştır. Teknolojinin dinle bütünleşmesi ve iç içe geçmesi kutsal sayılan dini süreçleri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum tüm insanlığın hayatına hızlı bir şekilde sokulmuştur. Teknoloji sayesinde zaman ve mekân kavramı boyut değiştirmiştir. Sanal ortam mevcudiyeti değiştirmekte ve insanlara yenilikler sunarak kendi bünyesine doğru çekmektedir. Dijital süreçler ve din birbirine süreçle birlikte kenetlenmiş vaziyettedir ve bu durum insanların öte dünya algısını da şekillendirmektedir. İbadet yönünde değişen düzen yüz yüze eğitimin de dönüşmesini sağlayacak gibi gözükmemektedir. Sanal ortamda da dini eğitimlerin ve ibadetlerin gerçekleşmesi bu durumu hızlandırmaktadır. Günümüzde insanlar ibadetlerinde teknolojiye mutlaka yer vermekte ve teknoloji dine ve dini hayatta görünür olmaktan çok daha fazlası haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu durumun toplumsal etkileri ve sosyolojik boyutlar gün geçtikçe önem kazanmaya devam etmektedir.

Dijital çağın teknolojik reformları ürettikleri dini uygulamalar, programlar ve materyallerle dini hayata bir şekilde etkide bulunarak temas içerisine girmektedir. Bu sayede insanların dini yaşantılarında biriktirdikleri tecrübeler yeni formlara bürünmekte ve ortaya yeni dini algılayışlar, yorumlamalar ve dini bilgiler çıkmaktadır. Bakıldığı zaman artık teknoloji manevi olana ulaşmada önemli bir araç haline gelmektedir. Bunun en temel nedeni güncelliğini koruyarak manevi bilgileri insanlara teknoloji vasıtasıyla sunmak olmuştur. Dolayısıyla günlük yaşamda insanların hemen erişebileceği yapılar yeni dini alışkanlıklar üreterek dini formları yerleştirmektedirler. Günümüzde din olgusu dijital unsurlarla kendisini dönüştürmüştür. Değişen insan ihtiyaçlarını ve toplumun değişen koşullarını teknolojiyle beraber din alanına sirayet etmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. İnsanların teknolojiye sahip olması dini dönüşmesi bağlamında düşünülebilir. Örneğin, cansız nesnelerin dini okumalar ve konuşmalar yapması yani elhamdülillah diyen bardaktan Kur'an-ı Kerim okuyan kaleme kadar teknolojinin dine hâkim olduğunu görmekteyiz. Bununla beraber insanların bu dönüşümü kullanmasıyla yeni bir kültür süreci yaşanmaktadır. Dolayısıyla dijital alandaki ibadet hayatın içinde yer edinmekte ve dine erişim her kesim açısından kolaylaşmakta olduğu düşünülmektedir. Ancak dijital platformlarda gerçekleştirilen bu dini ibadetler gerçek mahiyetini ve anlamını, maneviyatını yaşayamadığından dolayı dini anlamda zayıflık olacağı unutulmamalıdır. Yani ibadet ve dini pratiklerin ekran çağında gösteriye dönüşebilme durumu olacağı göz ardı edilmeden bu imkânlar amacına uygun şekilde kullanılmalıdır. Aksi halde teknolojinin egemenliğinde hareket eden dini formlarla karşı karşıya kalınabilir. Yapılan görüşmeler sonucunda teknolojinin kişilerin pratiklerini, ritüellerini, ibadetlerini bir şekilde etkilediğini ve yeni davranış örüntüleri ve biçimleri ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Teknolojiyle beraber dini bilgilere erişim kolaylığı, pratik kullanımı, eğitici olması ve zaman açısından tasarruf sağladığı ancak genel olarak Kur'an-ı Kerim'i bizzat dini ibadet yerinde ve onun maneviyatını yaşayarak, dokunarak, temasta bulunarak okumanın daha anlamlı olacağı, teknolojik aletler ve uygulamalardaki sesli veya görüntülü dini kitap okumanın manevi etkisinin daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

Adıgüzel, V. (2014). *Şerif Mardin düşüncesinde din-siyaset ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve din*. Malatya: Bilsam Yayınları.

Batman, E. (2016). *Din eğitimi açısından hikmet kavramı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Berger, P. L. (2005). *Kutsal şemsiye: Dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları* (Çev. A. Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Bilgin, B. (2001). Türkiye'de din ve laiklik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42(1), 41-58.

Campbell, A. H. (2013). Introduction: Therise of thestudy of digital religion. H. A. Campbell (Ed.), *Digital religion: Understanding religious practice In New Media* içinde. London: Rautledge.

Çalık, D. ve Toker, G. (2016). Ekran çağı insanı ve dijital toplum. *XXI. Yüzyılda Türkiye'de İnternet Konferansı*, 03-05 Kasım 2016, Ankara: TED Üniversitesi.

Çamdereli, M., Onay Doğan, B. & Kocabay Şener, N. (2015). *Medya ve din*. İstanbul: Köprü yayınları.

Doğan, B. (2018). *Dindarların dini teknolojik aletlerle etkileşimi: Tekno-dindar pratikler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

Düz, G. (2019). *M. Şemseddin Günaltay'ın din, dindar ve dinler anlayışı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

Göçeri, N. (2002). Dini eğitim ile din eğitimi kavramları üzerine bir analiz denemesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 49-79.

Haberli, M. (2013). Dini tecrübe aracı olarak sanal ritüeller. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57, 17-36.

Haberli, M. (2019). Dijital çağda din ve dindarlığın dönüşümü. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 307-315.

Helland, C. (2000). Online-Religion/Religion-Online Andvirtual communitas. J. K. Hadden ve D. E. Cowan (Ed.), *Religion on the internet: Research prospects and promises* içinde (ss. 205-233). London: Jai Press/Elsevierscience.

Keskin, M. (2004). Din ve toplum ilişkileri üzerine bir genelleme. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4(3), 7-21.

Keyifli, Ş. (2013). Eğitim ve din eğitimi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 103-126.

Robins, K. (2013). *İmaj: Görmenin kültür ve politikası* (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Subaşı, N. (2002). Türkiye dindarlığı: Yeni tipolojiler. *İslamiyat Dergisi*, 5(4), 17-40.

Taburoğlu, Ö. (2007). *Dünyevi ve kutsal*. İstanbul: Metis Yayınları

Vardi, R. (2012). *İnternet ve İslam: Din sosyolojisi açısından dini siteler üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

URL 1: 12 Ağustos 2012 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/y-asam/kibleye-dondugunde-isildayan-seccade-51775.html> adresinden erişildi.

URL 2: 18 Ocak 2013 tarihinde <https://www.haberturk.com/gundem/haber/812567-kuranin-tamamini-okuyan-hafiz-kalem-uretildi> adresinden erişildi.

URL 3: 10 Nisan 2015 tarihinde <https://www.mynet.com/ozel-haber-bu-bardaklar-besmelecekliyor-sukrediyor-ve-ilahi-okuyor-180101764992> adresinden erişildi.

URL 4: 15 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/iphone-icin-zikirmatik-gelistirdi-7116.html> adresinden erişildi.

URL 5: 10 Aralık 2015 tarihinde <https://www.risalehaber.com/allahin-99-ismini-zikreden-sesli-tespih-uretildi-254918h.htm> adresinden erişildi.

URL 6: 21 Haziran 2017 tarihinde

<https://www.haberturk.com/ekonomi/teknoloji/haber/1509189-muslimanlarin-hayatini-kolaylastiran-iphone-uygulamalari> adresinden erişildi.